

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРУ В СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯННЯХ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «магістр»
студента II року навчання
галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.01 «Українська мова
та література», ОНП «Українська
філологія та західноєвропейська мова»

Кароліни Андріївни КОРОТКОЇ

Науковий керівник:

к.філол.н., доцент кафедри української
мови та прикладної лінгвістики

Оксана СУХОВІЙ

«Допущено до захисту»
протокол засідання кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
№ 14 від «08» травня 2024 року
завідувач кафедри _____
к.філол.н., доц. **Сергій РІЗНИК**

АНОТАЦІЯ

Ключові слова: гендер, ареальна фразеологія, фразеологічний ряд, порівняння, образний конкретизатор, опозиція, маскуліність, фемінність.

Key words: gender, areal phraseology, phraseological series of comparison, figurative concretizer, opposition, masculinity, femininity.

Кароліна КОРОТКА

У кваліфікаційній роботі обґрунтовано теоретичні засади вивчення гендеру в лінгвістиці, зокрема в стійких народних порівняннях Середнього Полісся, а також здійснено практичний аналіз опрацьованих порівнянь щодо опозиції «чоловіче» – «жіноче». З'ясовано зміст понять «гендер» і «гендерна лінгвістика»; зроблено добірку стійких народних порівнянь, що характеризують представників чоловічої та жіночої статей; розглянуто семантичні особливості порівнянь за опозицією «чоловіче» – «жіноче»; виявлено закономірності та принципи формування гендерних ознак у стійких порівняннях Середнього Полісся; схарактеризовано емоційно-експресивні засоби в порівняннях у межах гендеру. Вивчення гендеру, що фіксується у фразеології певної мови, є цінним матеріалом для визначення думок і стереотипів щодо чоловіків і жінок, які формувалися в мові протягом багатьох поколінь.

Предметом дослідження кваліфікаційної роботи є стійкі народні порівняння, що входять до фразеологічної системи мови. Вони виступають не лише способом найменування дійсності, а й яскравим засобом її характеристики. Дібрані стійкі порівняння Середнього Полісся характеризують психоемоційні стани, ставлення до праці, особливості мовлення, інтелектуальні здібності, фізичні та естетичні ознаки суб'єкта відповідно до опозиції «чоловіче» – «жіноче».

Гендерний аналіз народних порівнянь за опозицією «чоловіче» – «жіноче», здійснений у магістерській роботі, дасть можливість поглибити

знання про культуру, звичаї та світогляд Середнього Полісся, дослідити специфіку фразеологічної системи, а також з'ясувати особливості процесів творення сталих народних порівнянь. Робота висвітлює національні особливості та світогляд українського народу і є актуальною для сучасних лінгвістичних досліджень у межах гендерної лінгвістики.

ABSTRACT

Karolina KOROTKA

Reflection of gender in stable folk comparisons of Middle Polissia

The qualification work substantiates the theoretical foundations of the study of gender in linguistics, in particular in stable folk comparisons of Middle Polissya, and also provides a practical analysis of the processed comparisons in terms of the opposition 'male' – 'female'. The qualification work clarifies the meaning of the concepts of 'gender' and 'gender linguistics'; makes a selection of stable folk comparisons characterising male and female representatives; considers the semantic features of comparisons in the opposition 'male' – 'female'; reveals the regularities and principles of formation of gender features in stable comparisons of Middle Polissya; characterises emotional and expressive means in comparisons within gender. The study of gender, which is fixed in the phraseology of a particular language, is a valuable material for determining the opinions and stereotypes about men and women that have developed in the language over many generations.

The basis of the qualification work is the stable folk comparisons that make up the phraseological system of the language. Comparisons that act not only as a way of naming reality, but also as a vivid means of characterising it. The selected stable comparisons of Middle Polissya characterise psycho-emotional states,

attitude to work, speech features, intellectual abilities, physical and aesthetic features of the subject in relation to the opposition 'male' – 'female'.

The gender analysis of folk comparisons based on the opposition 'male' – 'female', carried out in the Master's thesis, will allow to deepen knowledge about the culture, customs and worldview of Middle Polissya, to study the specifics of the phraseological system, as well as to find out the peculiarities of the processes of creating stable folk comparisons. The work highlights the national peculiarities and worldview of the Ukrainian people and is relevant for modern linguistic research within the framework of gender linguistics.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади вивчення гендерного аспекту в стійких народних порівняннях Середнього Полісся	11
1.1 Поняття «гендер» та його дослідження	11
1.2 Виникнення та розвиток гендерної лінгвістики	12
1.3 Вивчення порівнянь у гендерній лінгвістиці	13
1.4 Висновки до першого розділу	17
РОЗДІЛ 2. Відображення психо-емоційної сфери в гендерно маркованих стійких народних порівняннях	19
2.1. Опозиція «злий – зла»	19
2.2. Опозиція «веселий – весела»	21
2.3. Опозиція «сумний – сумна»	22
2.4. Опозиція «чоловік, що сміється – жінка, що сміється»	23
2.5. Опозиція «чоловік, що плаче – жінка, що плаче»	25
2.6. Опозиція «балакучий – балакуча»	26
2.7. Опозиція «мовчазний – мовчазна»	29
2.8. Опозиція «чоловік, що кричить – жінка, що кричить»	30
2.9. Опозиція «чоловік, що обманює – жінка, що обманює»	31
2.10. Опозиція «працьовитий – працьовита»	33
2.11. Опозиція «лінивий – лінива»	36
2.12. Опозиція «розумний – розумна»	38
2.13. Опозиція «дурний – дурна»	39

2.14. Висновки до другого розділу	43
РОЗДІЛ 3. Відображення фізичних ознак у гендерно маркованих стійких народних порівняннях	45
3.1. Опозиція «високий – висока»	45
3.2. Опозиція «низький – низька»	46
3.3. Опозиція «товстий – товста»	48
3.4. Опозиція «худий – худа»	50
3.5 Опозиція «вродливий – вродлива»	51
3.6. Опозиція «невродливий – невродлива	53
3.7. Опозиція «естетично одягнений – естетично одягнена»	56
3.8. Опозиція «неестетично одягнений – неестетично одягнена»	57
3.9. Висновки до третього розділу	60
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

Наукова проблема полягає в обґрунтуванні теоретичних засад вивчення гендеру в мовознавстві, зокрема в стійких народних порівняннях Середнього Полісся, та практичному аналізі опрацьованих порівнянь відносно опозиції «чоловіче» – «жіноче».

Актуальність магістерської роботи визначена тим, що гендерні дослідження становлять відносно новий рівень у вітчизняному мовознавстві. Відображення статі в мовленні, мовленнєва поведінка чоловіків та жінок, оцінка статі в мовних продуктах не достатньо досліджені.

У мовознавстві саме ареальна фразеологія виступає одним із джерел для дослідження питання гендеру. Незважаючи на те, що ареальна фразеологія та сталі народні порівняння зокрема були й залишаються об'єктом вивчення широкого кола науковців («Красне слово – як золотий ключ» Г. Добролюжі [15], «Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка [49], «Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія» А. Івченка [22], «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархола і А. Івченка [9], «Словник стійких народних порівнянь» О. Юрченка й А. Івченка [61], «Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українських східнословобожанських говірках» Т. Д'якової [19], «Фраземіка говірок Західного Поділля» Н. Коваленко [25] тощо), матеріали з різних регіонів, зокрема й Середнього Полісся, потребують більш детального вивчення та аналізу.

В українському мовознавстві дослідження гендеру репрезентовано працями О. Бессонової, А. Дудаладової, М. Колеснікової, які займаються вивченням гендерно маркованої лексики в різних сферах, зокрема юридичній, політичній, віртуальній тощо. А. Кириліна досліджує фразеологізми та паремії. Вивченням мовленнєвої поведінки статей займаються О. Козачишина та Н. Борисенко. Мовне вираження гендеру також досліджують Л. Ставицька та А. Архангельська.

Гендерний аналіз опрацьованих у магістерській роботі народних порівнянь, відповідно до опозиції «чоловіче» – «жіноче», надасть можливість поглибити знання про культуру, звичаї, світогляд конкретного регіону, дослідити специфіку фразеологічної системи, а також з'ясувати особливості процесів створення сталих народних порівнянь. Відомо також, що люди з різним характером, поглядами на життя, темпераментом, виражають свої емоції та реагують на життєві ситуації по-різному, що й передається у фразеології, зокрема в ареальній. Саме тому одне й те саме порівняння, вжите чоловіком та жінкою окремо, може сприйматися з іншим значенням та емоційною забарвленістю.

Мета дослідження: з'ясувати, як виражаються маскулінні та фемінні особливості у складі сталих порівнянь Середнього Полісся й відображення в них категорії гендеру.

Мета передбачала виконання таких **завдань**:

- з'ясувати, що таке гендер, гендерна лінгвістика та доцільність вивчення порівнянь у гендерній лінгвістиці;
- зробити вибірку сталих народних порівнянь, які характеризують представників чоловічої та жіночої статей;
- проаналізувати семантичні особливості сталих порівнянь Середнього Полісся відносно опозиції «чоловіче» – «жіноче»;
- визначити закономірності та особливості формування гендерних ознак у середньополіських сталих порівняннях;
- схарактеризувати емоційно-експресивні засоби в середньополіських сталих порівняннях у межах гендеру.

Об'єктом магістерської роботи вибрано сталі порівняння Середнього Полісся, які характеризують психоемоційні стани, інтелектуальні здібності, ставлення до праці, особливості мовлення, фізичні та естетичні ознаки суб'єкта відносно опозиції «чоловіче» – «жіноче».

Предметом виступають семантичні особливості й емоційно-експресивні засоби, що становлять основу сталих порівнянь Середнього Полісся й дозволяють розглядати їх як джерело для гендерного аналізу відносно опозиції «чоловіче» – «жіноче» в середньополіській фразеології.

Наукова новизна дослідження полягає у проведеному комплексному аналізі порівнянь Середнього Полісся. Робота пропонує новий підхід до семантичного аналізу фразеологічного матеріалу цієї території. Особливу увагу приділено виявленню мовних маркерів і класифікації стійких народних порівнянь за їхньою належністю до маскулінної або фемінної категорій.

Джерельною базою для написання магістерської роботи слугує словник порівнянь «Красне слово – як золотий ключ» Г. М. Доброльожі [15]. Стійкі народні порівняння словника «Красне слово – як золотий ключ» характеризують жителів Середнього Полісся за низкою аспетів, зокрема за фізичними, інтелектуальними, духовними ознаками. Також порівняння охоплюють особливості сімейного, побутового, господарського характеру тощо. Загалом проаналізовано 890 мовних одиниць.

Методи дослідження. Описовий метод був використаний для аналізу та синтезу відношень елементів у сталих народних порівняннях. Структурний метод дозволив провести семантичний аналіз порівнянь та здійснити їх гендерну класифікацію. За допомогою методів компонентного та порівняльного аналізу вдалося прослідкувати різноманітність фразеологізмів та їх функціонування в українському мовному просторі. Щоб визначити частотність використання жіночих та чоловічих порівнянь та їх відношення, був застосований метод кількісних підрахунків.

Структура. Магістерська робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (71 одиниця). Загальний обсяг роботи – 71 сторінка.

За темою роботи було виголошено доповідь на Всеукраїнській науковій онлайн-конференції «Нові виміри сучасних філологічних досліджень: міждисциплінарний підхід» 11 листопада 2022 р.

На основі роботи опубліковано статтю: Відображення гендеру в стійких народних порівняннях Середнього Полісся / Кременецькі компаративні студії: [науковий часопис / ред. Д.Чик, О.Пасічник]. 2023. Випуск XII. с. 158-169 (Index Copernicus) у співавторстві з науковим керівником, кандидатом філологічних наук, доцентом Суховій Оксаною Олександрівною (<https://cutt.ly/yew7c6kT>).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ В СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯННЯХ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

1.1. Поняття «гендер» та його дослідження

Слово *gender* було запозичено з англійської мови, у якій воно позначало лише граматичну категорію роду, а вже термін **гендер** як соціальний феномен, що характеризується сукупністю продиктованих суспільством культурних та суспільних норм залежно від статі людини, запропонував американський психоаналітик Р. Столлер у праці «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності» (1968). Учений стверджував, що буття жінки не завжди визначається принципом фемінності, а буття чоловіка – маскулітності [26, с. 215].

Гендер – це система цінностей, норм і характеристик поведінки, стилю життя та мислення, ролей та взаємин між чоловіками та жінками, що формується й підтримується соціальними інститутами та уявленнями, які визначаються соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксують роль та статеві характеристики особистостей під час їхньої соціалізації [6, с.11]. Тобто стать людини – це не тільки біологічний фактор, але й соціально та культурно маркований комплекс.

Теоретичне розмежування понять гендера і статі вперше було проведено антропологом М. Мідом у його праці «Секс і темперамент у трьох примітивних суспільствах» (1935). У цьому контексті гендер виступає як сукупність соціокультурних ознак, яких людина набуває в конкретній культурі чи суспільстві. Відмінною особливістю гендеру є те, що він є специфічною формою існування статі в соціокультурному середовищі [57, с. 111].

Стать розуміють як універсальну, усталену, природно визначену характеристику людини, яка визначається біологічними та фізіологічними особливостями. Гендер же включає культурно вироблені стандарти статевої поведінки й самоідентифікації, статеві почуття й потяги, міжстатеві відносини та інші аспекти, які визначаються соціокультурним контекстом [57, с. 112].

Гендерні студії акцентують увагу на людині як соціальній істоті, на людині як представникові тої чи тої статі та людині як індивідуальності,

наділеної специфічними інтелектуальними, психоемоційними, фізіологічними й іншими характеристиками. Опрацювання проблеми гендеру, різноаспектних підходів простежено в роботах В. Агеєвої, О. Васькової, М. Дмитрієвої, Ю. Маслової, С. Оксамитної, Я. Пузиренко, Л. Ставицької тощо.

Варто зазначити, що існує деяке непорозуміння щодо нормативного написання слова «гендер» серед українських дослідників. Так, наприклад, Л. Ставицька, Ю. Маслової тощо дотримуються написання «гендер», на противагу їм В. Агеєва, Т. Мельник і т.д. систематично використовують варіант «гендер». Згідно з українським правописом, буква г передає на письмі глотковий щілинний приголосний звук як в українських словах, так і в загальних та власних назвах іншомовного походження (на місці h, g) [50, с. 7], тому вважаємо нормативним написання «гендер».

1.2. Виникнення та розвиток гендерної лінгвістики

Перші системні дослідження чоловічих та жіночих особливостей мовлення та мови були проведені на базі германської та романської мовних груп. Розвиток лінгвістичних гендерних досліджень в цілому пов'язаний з внеском таких вчених, як Р. Лакофф (1990), К. Уест і Д. Зіммерманн (1997), І. Гофман (2001), М. Мід (2004) та інших.

Серед українських учених дослідженням гендерної лінгвістики займаються: А. Архангельська, О. Бондаренко, Н. Остапенко, О. Пода, Я. Пузиренко, С. Семенюк, Н. Сидоренко, М. Скорик, В. Слінчук, Л. Ставицька, Л. Таран, О. Тараненко та ін. В. Слінчук зосереджується на гендерній проблематиці в журналістиці, природі та характері гендерних понять, а також їхньому комунікативному змісті в медійному матеріалі. А. Архангельська аналізує мовне вираження маскуліності та фемінності. О. Пода досліджує гендерні маркери журналістських матеріалів і вводить терміни «маскулінатив» та «фемінатив» у науковий лінгвістичний апарат. Гендерну проблематику на сторінках преси аналізують Л. Таран,

Н. Сидоренко, Н. Остапенко та М. Скорик. О. Тараненко характеризує вияви андроцентризму в мові. Л. Ставицька звертає увагу на потребу розгляду лексико-семантичних засобів репрезентації статі, зокрема на те, як особа виражається в мові залежно від її статі, які оцінки та семантичні критерії є важливими для статей у номінативній системі, синтаксису, категорії роду та ін. [34, с. 100–105].

Протягом останнього десятиріччя у світовій та вітчизняній лінгвістиці гендерні дослідження стрімко набули розвитку, що призвело до появи нового лінгвістичного напрямку – гендерної лінгвістики. Аналіз структур мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у тій чи тій культурі, які поведінкові норми для чоловіків і жінок фіксуються у текстах різного типу, як змінюється уявлення про гендерні норми, які стильові особливості можна вважати переважно жіночими або чоловічими, як усвідомлюють чоловічість і жіночість у різних мовах і культурах. Також вивчається, як гендерна належність впливає на засвоєння мови та з якими фрагментами мовної картини світу вона пов'язана [54, с. 161–164]. У центрі уваги гендерної лінгвістики фактично перебуває будь-який розділ мовознавства – семантика, граматики, лексикологія і фразеологія тощо – з погляду відображення в ній гендерних відношень.

1.3. Вивчення порівнянь у гендерній лінгвістиці

За останні два десятиріччя відбулося не лише переосмислення проблеми взаємовідношення статей, а й співвідношення статей, що викликає посилений інтерес до «гендерної фразеології», або ж «фразеологічної гендерології», яка відкриває нові теоретичні й пізнавальні перспективи [35, с. 30].

Антропологічний підхід до вивчення фразеології передбачає врахування всіх ознак та особливостей людської особистості, зокрема того, що людина постає у двох іпостасях – чоловіка та жінки. Фразеологічна картина світобачення різних народів свідчить про те, що різниця між жінкою та

чоловіком полягає не тільки в наявності тих чи інших анатомічних особливостей, а й у передбачених для них суспільством гендерних ролях [34].

«Чоловік» – «жінка» – онтологічна опозиція, яка лежить в основі мови як базовий компонент людської культури. Сьогодні особливий інтерес до категорії гендеру, яка розглядається як соціокультурна іпостась людини, обумовлений широким розвитком нових течій у лінгвістиці. У центрі уваги цих течій перебуває людина як суб'єкт, здатний розмовляти, думати та переживати емоції. Гендерна опозиція виступає як мовна універсалія, що має специфічні категорії й форми вираження в мовах різного типу [48, с. 165 – 169].

Вивчення гендеру, зафіксованого у фразеології певної мови, є вагомим матеріалом для визначення думок та стереотипів щодо чоловіка та жінки, які виникали в мові протягом багатьох поколінь.

Одним із об'єктів вивчення фразеології є стійкі народні порівняння, що характеризуються образністю, експресивністю, оцінним значенням, непрямомою номінацією тощо.

Порівняння – це троп, що полягає в поясненні одного предмета через подібний до нього інший, їх зіставленні за допомогою порівняльних сполучників, «*як*», «*мов*», «*немов*», «*наче*», «*ніби*», «*буцім*» та інші [27, с. 248].

Нас цікавлять саме стійкі народні порівняння, що становлять фразеологічну систему мови, порівняння не лише як спосіб найменування дійсності, але й яскравий засіб її оцінки.

Для дослідження опису людини та її діяльності використано протиставний аналіз стійких народних порівнянь. Усі порівняння згруповано в опозиції: «злий – зла», «веселий – весела», «сумний – сумна», «балакучий – балакуча», «мовчазний – мовчазна», «працьовитий – працьовита», «лінивий – лінива», «розумний – розумна», «дурний – дурна», «чоловік, що сміється – жінка, що сміється», «чоловік, що плаче – жінка, що плаче», «чоловік, що обманює – жінка, що обманює», «чоловік, що кричить – жінка, що кричить», «високий – висока», «низький – низька», «товстий – товста», «худий – худа»,

«вродливий – вродлива», «невродливий – невродлива», «естетично одягнений – неестетично одягнена».

Диференціація стійких народних порівнянь відповідно до опозиції «чоловіче» – «жіноче» була проведена за лексико-граматичними ознаками елементів у порівняннях, зокрема за родовими закінченнями (*крикливий як півень на перелазі, мудрий як Соломонові штани* – про чоловіків, *розумна мов енциклопедія, роботяща як веретельниця* – про жінку), а також за лексичним складом (*дивиться як баран на тирсу – дивиться як корова на нові ворота, здібний як віл до карети – лінива як бондарева корова*).

Загалом, лінгвістичні гендерні дослідження стійких словосполучень є новим напрямом у вивченні фразеологічних одиниць, який охоплює не лише україністику, а й інші мови світу. Наприклад, у своїй роботі «Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови» І. Зикова досліджує фразеологічну семантику з погляду гендерних асиметрій, що пов'язані з розподілом рольових функцій чоловіка та жінки в англійському суспільстві. У роботі «Гендер у фразеології: когнітивно-культурологічний аспект» В. Самаріна виявляє загальні та специфічні когнітивні та лінгвокультурологічні характеристики маркованих фразеологізмів і паремій у різних мовах та культурах. К. Волишина в дослідженні «Фразеологія як засіб концептуалізації поняття «гендер»» описує загальні та специфічні ознаки фразеологізмів, які дозволяють їм слугувати важливим засобом концептуалізації гендерного механізму в структурі мов [10].

Духовна культура, менталітет, світобачення, що вкорінені у фразеологізмах і стійких народних порівняннях є потужним джерелом для лінгвістичних досліджень та пошуку нових векторів для дослідження фразеології, зокрема й ареальної.

1.4. Висновки до першого розділу

Аналіз наявних тлумачень поняття «гендерна фразеологія» вказує на його недостатнє вивчення в сучасній лінгвістиці. Дослідження ареальної гендерної фразеології здійснено переважно оглядово. Це свідчить про актуальність проблеми вивчення фразеології в контексті протиставлення «чоловічого» та «жіночого» у сучасній лінгвістиці.

Прослідковано еволюцію терміну «гендер» від його початкового значення, як граматичної категорії роду в англійській мові, до нового визначення як соціального феномену, запропонованого Р. Столлером. Гендер у сучасному розумінні є системою цінностей, норм, ролей та рис поведінки, що формується та підтримується соціальними інститутами та культурними уявленнями.

Поняття гендеру розмежовують зі статтю, оскільки гендер – це про самоідентифікацію, що є відмінним від біологічних та фізіологічних ознак, які характеризують стать.

Засвідчено розвиток гендерної лінгвістики як нового напрямку, що говорить про підвищений інтерес до вивчення впливу гендерних ознак на мову та культурні уявлення. Українські дослідники гендерної лінгвістики роблять значний внесок у розуміння гендерних аспектів у мовленні, а також вивчення впливу гендерних відносин на комунікативні процеси та культурні уявлення.

Нормативне написання терміну «гендер» залишається предметом дискусій серед українських дослідників, але згідно з українським правописом вважаємо правильним написання «гендер».

Вивчення гендеру у фразеології відкриває нові перспективи, дозволяючи краще розуміти способи вираження гендерних стереотипів та уявлень про чоловіків та жінок. Фразеологічна картина світу поглиблює розуміння соціокультурних аспектів гендерної ідентичності.

Стійкі народні порівняння відображають не лише способи найменування дійсності, а й відображають оцінність та уявлення про гендерні ролі у суспільстві. Дослідження гендеру у фразеології стає важливим інструментом для аналізу стереотипів, які існують у мові та культурі.

У вивченні гендерного аспекту у фразеології важливо розглядати не лише українські мовні продукти, але й порівнювати їх зі здобутками інших

мов та культур. Лінгвістичні дослідження в цьому напрямку відкривають нові горизонти для розуміння гендерної динаміки в сучасному суспільстві.

У межах аналізу середньополіського фразеологічного матеріалу, у контексті гендерного аспекту, у фразеологічних одиницях вдається виявити як маскулінні, так і фемінні ознаки. Це дозволяє прослідкувати ознаки, які визначають антропоцентричний характер фразем, тобто як вони стосуються людини, її фізичних характеристик, зовнішнього вигляду, рис поведінки, а також внутрішнього світу.

Отже, в сучасній ареальній фразеології постає актуальним завдання вивчення гендерних фразем з урахуванням опозиції «чоловік» – «жінка», що ґрунтується на різноаспектному вираженні зовнішніх та внутрішніх характеристик людини відповідно до її статі.

РОЗДІЛ 2. ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХО-ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ В ГЕНДЕРНО МАРКОВАНИХ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯННЯХ

2.1. Опозиція «злий – зла»

Монографічне дослідження Д. Вільямса та Д. Бест «Вимірювання пов'язаних зі статтю стереотипів. Міжнаціональне дослідження» вважається

одним із найповніших сучасних кроскультурних аналізів уявлень про психологічні та поведінкові риси, що притаманні чоловікам і жінкам. Дослідники цікавились розповсюдженістю стереотипів щодо цих характеристик і тим, наскільки вони подібні чи відмінні в різних країнах.

Для вивчення цього питання Вільямс і Бест опитали студентів обох статей з 25 країн. Їхнім завданням було оцінити, наскільки кожна з трьох сотень характеристик асоціюється з чоловіками й жінками в їхній культурі. Ці дослідження виявили відмінності у стереотипному сприйнятті чоловіків і жінок. Навіть попри кардинальні соціально-політичні зміни та здобутки жіночого руху, протягом останніх півтора століть уявлення про жінок і чоловіків залишаються незмінними.

Серед рис, які частіше асоціюються з чоловіками, є агресивність, брутальність, злість / жорстокість. З іншого боку, жінок частіше асоціюють з ніжністю, м'якістю характеру, добротою, м'якосердністю [6, с. 164 -165]. Подивімось, як уявлення про злих чоловіка та жінку відбилось у мовній картині світу жителів Східного Полісся.

Чоловік: *вредний як собака; вредний як чорт рогатий / як мельників собачка; злий наче голодний вепр / як голодний собака; горлатий як півень; дивиться як прожерливий змії; зірвався як собака з прив'язі; злий як ярчук; кидається як бик на червоне / як гусак на червоне / як собака на кістку; лагідний як згряя вовків; лихий в громаді як вовк в отарі; лютий як пес цепний; мужичок з кулачок, а зла як у козла; рогатий як козел; роз'ївся як півень; біситься як чорт з перепною; вредний як чорт без хвоста; каламутить світом як дідько болотом; мутить мов біс у виру; наче сатана в комині шумить.*

Жінка: *жонка як змія; зла жінка як зміюка / як пантера; зубата як щука; кусюча як муха в Петрівку; говорить як гадюка шипить / як змія сичить; змія підколодна; з дому гонить мачуха як з лісу ведмідь; лається як сучка; лаються як дві сучки; норовиста як кобила; очі виїда як спасівська муха; понура як вовчиця; розкудкудакалась як квочка; розходилася як квочка*

на яйцях; скаче як дурна коза; вредна як відьма; гризе як відьма дерево; сердита як відьма; ходить як чума болотна.

У значній частині фразеологізмів можемо бачити порівняння з тваринами, що базується здебільшого на асоціаціях – виділення найпоказовіших ознак тварин і їх перенесення на людину.

Найчастіше злих жінку та чоловіка порівнюють із *собакою / сучкою* відповідно. Звідси можемо зробити висновок про місце собаки в мовній картині світу українців і те, що образ цієї тварини далеко не завжди пов'язаний із дружною та вірністю господарям. За народними уявленнями, собака – зла, хижа, дурна людина; хижак, негідник, нікчемна людина; собаче життя – важке, погане життя [16].

Знаковими образами виступають небезпечні, жорстокі тварини: *вепр, бик, вовк, змія, пантера* тощо. Також можна виділити паралелі: однакові порівняння, що відрізняються лише закінченнями або власне родом самих тварин: *злий як змій – зла як змій; як собака – як сучка; сичить мов гусак – мов гуска; скаче як дурний козел – коза; горлатий як півень – розкудкудакалась як квочка* тощо.

Щодо жінки систематичними є порівняння саме зі *змією (гадюкою)*, а точніше з підступністю, що притаманна цій тварині. У фольклорі змія – це символ злісності, лютої, підступності, лукавства, знаряддя Божої кари тощо [41, с. 32].

Частими є порівняння базовані й на традиційних образах нечистої сили. Так, чоловіка порівнюють, відповідно до статевої приналежності, із *чортом / сатаною / дідьком*, що за народними уявленнями втілює у собі все зло; жінку – з *болотною чумою, відьмою*, яка вважається злою та завдає людям шкоди [21; с. 92, 643].

Очевидно, що традиційно в народі зі злом також асоціюється й мачуха.

2.2. Опозиція «веселий – весела»

Д. Майєрс у своїй праці «Соціальна психологія. Інтенсивний курс» стверджує, що вплив статі на почуття радості та щастя не є значним. Хоча відомо, що чоловіки й жінки в різний спосіб переживають страждання (чоловіки частіше поведуться антисоціально і стають алкоголіками, а жінки зазвичай занурюються в нескінченне перебирання своїх нещасть і впадають в депресію або тривогу), але і ті, і інші однаково схильні говорити про себе як про «дуже веселих», «радісних», «дуже щасливих», «задоволених життям». Цей висновок базується на опитуванні 170 000 дорослих людей із 16 країн, 1800 студентів університетів із 39 країн, а також на мета-аналізі 146 інших досліджень [68, с. 36].

Для стійких народних порівнянь Середнього Полісся, що мають семантику «веселий», «радісний», характерними є легка іронія та добросердне посміювання. Спостерігається, що в нестандартних ситуаціях українець боїться виглядати смішним, і ця боязкість призводить до розвитку в нього схильності до самоіронії, надзвичайної здатності не сміятися, а посміюватися з самого себе [47, с. 15].

Чоловік: блищить як великодній самовар / як карась на сонці; веселий як біс узимку / як Великдень / як весняний жайворонок / як горобець / як дзвоник / як з похмілля / як Іван-дурачок / як клоун / як ранок сонячний; довольний як два слони / як слон / як слон після купання; зрадів наче батька рідного побачив; раденький як дурненький; радіє як слон після бані; скаче як козел в очереті; тішиться як дурний тараканом.

Жінка: будь здорова як корова і весела як теля; весела як весна / весела як весьолуха / як ясочка; очі веселі як сама радість / світяться як у бляді / сяють як камінці у сережках; радіє як пташка весні; скаче як дурочка; сяє як веселка / як сонечко на небі; як рибка весела.

Образними конкретизаторами у наведених порівняннях є тварини (*слон, козел, корова*), риба (*карась*), птахи (*горобець, жайворонки*), розумово відсталі особи (*дурний, дурненький, Іван-дурачок*).

Цікаво, що веселу дівчину систематично порівнюють із *весною*. У казках народ створив чудовий образ цієї пори року у вигляді гарної молодої дівчини з вінком квітів на голові. *Весна* асоціюється з радістю, здійсненням бажань, добрими сподіваннями, молодим коханням. Чоловіків же порівнюють із *жайворонком*, якого здавна сприймають як вісника весни [21; с. 80, 216].

Не можна не помітити, що порівняння вжиті стосовно жінок, несуть більш позитивну конотацію. Чоловіків же навпаки часто порівнюють із розумово обмеженою, несповна розуму людиною, зокрема з *клоуном, Іваном-дурачком* або *дурнем*, що у народі є традиційним об'єктом кепкування.

2.3. Опозиція «сумний – сумна»

Згідно з медичними дослідженнями, проведеними на базі науково-дослідних інститутів психіатрії, жінки, що переживають почуття тривоги, суму або депресію схильні жалітися, у той час як чоловіки не мають звички скаржитися. Депресивні стани в останніх частіше маскуються за проявами агресії. Вони самостійно намагаються впоратися із хворобливим станом: збільшують навантаження на роботі, займаються агресивними, екстримальними видами спорту, вдаються до вживання алкоголю чи психоактивних речовин, намагаючись повернути втрачені задоволення та інтерес до життя. У чоловіків, що переживають депресивний стан, відзначають уповільнення рухів та мовлення, бідність жестів, невербальну ворожість та ворожість як рису характеру. У жінок під час депресії частіше фіксуються симптоми неспокою, напади плачу, почуття безпорадності, самотності, суїцидальні ідеї, підвищений апетит і збільшення маси тіла. У них же частіше

відзначаються різні болі в тілі й поза з опущеною головою (як прояв зневіри). Що ми й побачимо в народних порівняннях [8].

Чоловік: веде себе як чоловік; веселий як родич на поминках; засумував наче батька поховав; мов обпльований; опустив вуха як лопух на дощ; повісив носа як Хома яйця; сидить як прибитий; скучає як вош на лисині; ходить як голівешкою прибитий; як побитий пес.

Жінка: боязлива наче лань; гнеться як лозина; журиться як кобила, звернувши в болото; журлива як ялина; сумна як верба над водою / як тополя / як осіння ніч.

Треба звернути увагу, що сумний чоловік змальований у фразеологізмах досить негативно: мов обпльований; опустив вуха як лопух на дощ; повісив носа як Хома яйця; сидить як прибитий; скучає як вош на лисині тощо. Очевидно, через те, що чоловіка зазвичай сприймають як сильну, вольову особистість, що повинна гідно витримати будь-які удари долі. Тоді як жінку порівнюють із традиційними українськими символами, що уособлюють жіночність, тендітність, тонку, вразливу натуру – це, зазвичай, верба, зокрема плачуча верба – вид верби, що має довгі повислі гілки; здавна символізує опечалену матір або вдівство; тополя, згадаймо в Шевченка безталанна нещасна дівчина «на диво серед поля тополею стала» тощо [21, с. 72; 55].

2.4. Опозиція «чоловік, що сміється – жінка, що сміється»

Завдяки експериментам у сфері клінічної психології було встановлено, що в жінок для оцінки гумору й сміху задіяні ділянки мозку, які відповідають за мову й комплексний аналіз. У той час як чоловіки використовують ці ділянки менше, реагуючи швидше на гостроти. Отож було зроблено висновок, що жінки надають перевагу добре підготовленим жартам, тоді як чоловікам подобаються короткі й влучні вислови. Крім того, чоловіки частіше виявляють цинізм і можуть віддавати перевагу «чорному гумору» [58, с. 101].

Проте, як ми побачимо далі, жителі Середнього Полісся досить зневажливо ставляться до людей, які сміються без причини.

Чоловік: вишкірив зуби як печене поросся; гегоче як дурень до мила; гірже як кінь; заливається як дурень сироваткою / як дурний у пасльоні; ірже як жеребець до кобили; регоче як дурний; рже як кінь; скалить зуби як кінь; сміється як припадочний, як блазень / як дурень; шкірється як дурний до сиру.

Жінка: ірже як кобила до вівса; ірже як коняка; либється як корова до лушпайок / як роза в помиях; регоче як кобила; рже як кобила американська / як коза до вертольота; сміється ек кобила в кукурудзі; ухмиляється як кобила до овса; шкірять зуби як коняка / як корова; шкірється як кобила до будяка / як кобила до вівса.

У наведених фразеологічних одиницях матеріалом для порівняння виступають характерні звуки, що притаманні тваринам. Відповідно, чоловіків порівнюють з *конем*, а жінку – з *кобилою*, *конякою*, *коровою*. Можемо навіть натрапити на фразеологізми із прихованою семантикою: *регоче мов сіна хоче*.

Також трапляються слова, як *дурень*, *дурний*, що теж одразу вказує на негативну оцінку сміху без певної причини.

З іншого боку, знаходимо й позитивну оцінку людини, що сміється: *всміхається як янголя*; *посміхнеться як сонечко поцілує*; *сміється ек ровчачок журчить* / *як дзвіночок дзвенить* / *як по душі гладить*, *усміхається наче сопілка грає*. Тут слід зауважити, що дуже важко визначити, що сказано про чоловіка, а що про жінку – конкретизація відсутня, окрім хіба що *усміхається як Місяць-молодик*.

2.5. Опозиція «чоловік, що плаче – жінка, що плаче»

З попередніх проаналізованих сталих народних порівнянь зрозуміло, що жителі Середнього Полісся вважають більш прийнятним для жінок вияв страху та суму, а для чоловіків нормою є гнів. Як побачимо далі, у порівняннях

відбилось і те, що люди цілком звично сприймають жінку, яка плаче, але засуджують чоловіка, який ллє сльози з будь-якої причини.

Чоловік: *вие як вовк на Місяць / як голодний вовк / як собака на вітер; кислий як кваша; реве як бугай.*

Жінка: *вие як сова / як сука в будяках / як сучка в коноплях / як сучка в плоті / як сучка у сливках; голосить як по мертвому тужить; квилить як чайка; кисне як кваша; плаче наче скрипка грає / як за мерцьом / як корова реве / як сопілка; реве як білуга / як корова; скиглить мов сучка на прив'язі / як сучка; сльози пливуть як вода з нори.*

Слово «сльози» зазвичай викликає низку асоціацій, що можуть повністю протиставлятися одна одній. Так, наприклад, сльози можуть бути викликані гнівом, злістю, переживаннями, розчуленням, фізичним болем або ж навпаки – радістю та сміхом. Оскільки чоловіки здавна вважалися уособленням сили та мужності, то й фразеологічний ряд, що вказує на чоловічі сльози, значно поступається жіночому. До чоловіка, що проявляє свою слабкість, ставляться зневажливо. Візьмімо до уваги порівняння: *кислий як кваша*. Квашею в народі зазвичай називали саме плаксу або ж нерішучу, кволу, безхарактерну людину [21, с. 279]. Хоч серед порівнянь, що характеризують жінку, яка плаче, наявні ті, що несуть у собі негативну конотацію, все ж систематичними є порівняння з традиційними народнопоетичними образами. Наприклад, скрипка, сопілка або чайка. Останньою пестливо називали дівчину або жінку. Порівняння дівчини саме з цим птахом часто помічаємо в художній літературі: *Дівочий голос доліта ласкавий, / Як біла чайка з синіх берегів* [44].

2.6. Опозиція «балакучий – балакуча»

Ф. Бацевич у своїй роботі «Основи комунікативної лінгвістики» розглядає вплив психофізіологічних особливостей та гендерних стереотипів на поведінку та спілкування чоловіків і жінок.

Він вказує на те, що чоловіки мають тенденцію виражати свої думки активно, предметно, іноді змагально та конфліктно. Для них важливіше спільні дії та цілі, ніж індивідуальна симпатія до співрозмовника. Чоловіче спілкування характеризується емоційною стриманістю.

Натомість жінки, за словами Бацевича, більш вільно та повно висловлюють свої емоції та почуття, а також проявляють бажання ділитися ними з іншими. Вони також здатні до співпереживання. У комунікації жінки акцентують на загальній атмосфері та створенні позитивного клімату.

У конфліктних ситуаціях чоловіки зазвичай раціонально аргументують свої погляди, використовуючи логічні аргументи, тоді як жінки частіше розв'язують конфлікти емоційно. Жінкам легше звертатися за допомогою, але це часто сприймається чоловіками як прояв слабкості [4, с. 113].

Лінгвогендерологічні дослідження виявили деякі відмінності в мовленні чоловіків і жінок. Чоловіки, зауважують дослідники, частіше використовують іменники й дієслова, вказуючи на активний та предметний стиль спілкування. З іншого боку, жінки частіше використовують прикметники й прислівники, що може вказувати на більш емоційно забарвлене мовлення.

Також в мовленні жінок спостерігається частіше вживання актуалізаторів та сигналів наявності зворотного зв'язку, що свідчить про більшу увагу до співрозмовника та бажання підтримувати комунікативний контакт. Жінки також проявляють більшу ввічливість у мовленні, використовуючи більше засобів ввічливості та менше грубих виразів.

Крім того, у мовленні жінок частіше спостерігається явище неточного називання предметів і вживання слів зі значенням невпевненості. Це може свідчити про більш образне мислення та бажання уникати конфліктних ситуацій у спілкуванні.

Отже, виявлені відмінності в мовленні чоловіків і жінок вказують на різноманітність комунікативних стратегій, що використовуються представниками різних гендерів [2, с. 68].

У стійких народних порівняннях Середнього Полісся звернемо увагу саме на характеристику чоловіків та жінок, які схильні занадто багато говорити. Саме цій ознаці характеру народ Середнього Полісся приділив найбільше уваги. Надмірна балакучість в очах жителів цієї території, безперечно, є негативною ознакою, що й, власне, ми побачимо на прикладі порівнянь.

Чоловік: бреше як собака на висівки / як собака на вітер / як собака на прив'язі; бубонить як чорт на (по/у) коробці; верзе як чорт летів і ноги теліпались; говорить мов горохом торохтить / мов комбайн молотить / наче борошно меле / наче горохом сіє / наче з кулемета строчить / неначе горох у ступі товче; голова як тік, а язик як ціп: що хочу – те й молочу; дзижчить як гедзь у Спасівку; гуде як жмель; калатає язиком як Мар'ян батогом; має рота як ворота; меле як мельник муку / як млин вітряком / як млином / як Явтух помелом; сіє словами як Мар'ян половою; січе як з пулемьота; торохтить як Гаврилів млин; у нашого Гната язик як лопата; як млинове колесо.

Жінка: балакає як квочка кудкудакає / як балаболка / як сорока / як язиката Мейла; верзе як Маня Захарова; говірлива як цокотуха; говорить наче курка сокорить / як віником махає / як качка крякає / як мельничка / як пилка / як помелом мете / як сорока, а роботи на півроку / як сорока дзигорить / як сорока каркає / як сорока скрегоче / як трандичиха; гуде як муха в глечуку; дере язиком як старою мітлою; заливається як сорока на гілці; зчепилися як сороки; каркає як ворона / як ворона в баняк; квочче як зозуляста курка, ляпає як калитка на обіді; мовчить як сорока в гостях; пелька як клуня, пищить як муха / ек руда миш; плеще як Нагумиха; торохтить Солоха як діжка горохом / як бочка з горохом, тріщить як сорока; шелестить як віник по кімнаті, як

баба базарна, язиката як Феська, язиком меле як баба рязанська / як віником, язик як мітла, як тараторка.

Фемінний образ, що формує значну кількість порівнянь у цьому ряду – *сорока*. Що, власне, й не дивно, оскільки згідно з українською міфологією птаха завжди порівнювали з жінкою, що занадто багато говорить. *Сорока*, відповідно до вірувань наших предків, символ надмірної балакучості і крадійства, вісниця, бо на хвості завжди новини носить. Якщо почуєш крик сороки біля хати, то чекай балакучих гостей або серйозної сварки [28, с. 46].

Натрапити можна й на порівняння з власне чоловічими чи жіночими іменами: *балакає як язиката Мейла; верзе як Маня Захарова; калатає язиком як Мар'ян батогом; торохтить як Гаврилів млин; у нашого Гната язик як лопата*, зокрема й усім відоме *язиката Феська*. Імовірно, що наявність імен у цих фразеологізмах пов'язана з конкретною особою певного населеного пункту, що вирізнялася довгим язиком.

Широко використовуються порівняння язика з *лопатою, помелом, віником, мітлою* або мовлення з технікою, що має характерні звуки, наприклад, *млин, пулемет, комбайн* тощо. Бачимо, що жінок порівнюють із традиційно жіночими знаряддями праці, а чоловіків – із технікою, з якою вони найбільше мають справу.

Систематичне використання характерне для лексем *молоти, меле, млин*, а також *мельник / мельничка* відповідно. Здавна в народних переказах млин вважався улюбленим місцем чортів. Уночі вони там каламутять воду, крутять колесо та жорна, коли мельник спить. Своїм шепотом, гудінням і свистінням вони докучають усім, хто є поблизу. Саме тому в народі слова зі значенням говороти часто заміняють на *молоти* [11, с. 316]. Звідси, очевидно, й походить порівняння балакучого чоловіка з чортом.

Для характеристики жінки, що багато говорить, також вживаються яскраво оцінні іменники: *тараторка, балаболка, трандичиха*.

Жителі Середнього Полісся в порівняннях спираються на характерні звуки комах. Так, наприклад, чоловіків порівнюють із *джмелем* або *тедзем*, що *гуде* або *дзижчить* відповідно, а жінок – з *мухою* або ж використовують трансонім *цокотуха*.

2.7. Опозиція «мовчазний – мовчазна»

Професор лінгвістики Д. Джеймс та психолог-соціолінгвіст Д. Дракліч провели серію експериментів, спрямованих на виявлення того, хто говорить більше: чоловіки чи жінки. У їхній книзі, опублікованій у 1993 році, були представлені результати дослідження розмовних стилів обох гендерів. Згідно з цими дослідженнями, лише два з них підтвердили, що жінки вживають більше слів, ніж чоловіки, тоді як 34 інші показали протилежний результат, тобто, що чоловіки розмовляють більше, особливо в певних обставинах.

У 2007 році журнал Science опублікував результати дослідження доктора Пеннбейкера, який виявив, що в США та Мексиці жінки використовують у середньому 16 215 слів за день, а чоловіки – 15 669. Це свідчить про те, що точно визначити, хто більше говорить, а хто мовчить, практично неможливо. Важко стверджувати, що схильність мовчати залежить від статі, а скоріше від індивідуальних особливостей темпераменту, що й відображено в порівняннях [52].

Чоловік: *вдавися як зозуля мандрикою / як зозуля осокою; говорить як мертвий дише; мовчазний як могила; як води у рот набрав; як гаву ковтнув; як заціпило; як німець; як партизан; як кілок проковтнув; як турок; як язика прикусив; як язик проковтнув; розказує як партизан на допиті; ніби губи зашив; наче облизня ковтнув; як соловей, що тутовиком об'ївся.*

Жінка: *балакуча як риба; голос рветься як гнила нитка; мовчить наче брехня зуби переточила; мовчить як води в рот налита / як язик проковтнула / як Зоя Космодем'янська / як індійська гробниця / як домовина / як миша в*

кожусі / як риба в бочці / як риба об лід / як риба під крижиною / як риба у варі / як риба у воді / як скіфська баба / як сто баб нарочили.

Як бачимо, на Середньому Поліссі переважають порівняння з тваринами, птахами або людьми, яким властиво мовчати. Для чоловіків – це *німець* або *партизан*, що, очевидно, пов'язано із процесом допиту. Подібне порівняння присутнє й при характеристиці жінок: *мовчить як Зоя Космодем'янська*. Також образними конкретизаторами для жінок виступають *миша, риба*.

Часто трапляються дієслова *вдавися, проковтнув, прикусив*. Їхні фемінність або ж маскуліність вирізняємо за особовими закінченнями: *язик прикусив / прикусила*.

Наявні й порівняння з певним метафоричним відтінком. Наприклад, *язик проковтнув; наче брехня зуби переточила; голос рветься як гнила нитка* та ін.

2.8. Опозиція «жінка, що кричить – чоловік, що кричить»

У розмовах та дискусіях чоловіки частіше ставлять акцент на своїй власній позиції, тоді як жінки більше зорієнтовані на створення загальної позитивної атмосфери спілкування. У конфліктних ситуаціях жінки частіше відмовляються від своїх поглядів та позицій, тоді як чоловіки зазвичай намагаються розв'язати конфлікт за допомогою аргументів і переконань. Чоловіки частіше вдаються до раціонального вирішення конфліктів, а жінки більш схильні до емоційного підходу. Ці відмінності можна помітити в порівняннях Східного Полісся [4; с. 114, 115].

Чоловік: *вищить як чорт у купіщах / як пилорама; відкрив рота як петельку; галасує як ненормальний; гвалтує наче хтось його ріже; горланить як несамовитий; закричав наче сокирою рубонув; крикливий як півень на перелазі; кричить наче його хтось ріже / немов хто його підстрелив / як з лісу вибіг / як кабан недорізаний / як кіт весною / як мартовський кіт / як*

недорізаний / як півень на ганку / як придуркуватий / як скажений / як чорт у кукурудзі / пищить як дідько у градовій хмарі; реве як віл, не зна за ким.

Жінка: *верещить мов поросся, що зав'язло в дірці / як жидівка з Конотопу; голос крикливий як у ящірки; криклива як качка; кричить ніби свиню ріжуть / як баба на базарі / як на невістку / як недорізане поросся / як поросся в мішку / як свиня недорізана / як скажена миша / як сорока на гілці; реве як корова; роздявила рота як царські ворота.*

Образними конкретизаторами в цій групі порівнянь виступають тварини або прилади з характерними для них звуками: чоловіків порівнюють із *півнем, котом, волем, пилорамою*, а жінок – із *свинєю, пороссям, сорокою, коровою, мишею*. Присутні також порівняння з *чортом* або *бабою*. Саме бабою називають у народі сварливу, підступну, язикату, злу жінку (незалежно від віку) [21, с. 20].

Ряди порівнянь розширюють дієприкметники: *різаний, недорізаний*, дієслова; *верещить, вищить, реве*, що формують негативну конотацію.

Цікавим є порівняння *кричить як на невістку*, що яскраво демонструє уявлення народу про місце невістки в сім'ї: її незаслужено звинувачують, їй докоряють, не довіряють та вважають чужою в домі [21, с. 390].

Хоча в слов'янській культурі сварливість і приписують жінкам, проте, можемо бачити, що кількість порівнянь, які характеризують крикливого чоловіка аж ніяк не поступається порівнянням, що характеризують жінку за тією ж самою ознакою.

2.9. Опозиція «чоловік, що обманює – жінка, що обманює»

Питання, хто ж більше обманює, чоловіки чи жінки, обговорюється дуже давно. Як стверджують науковці, воно залишається відкритим через значні, але цілком природні відмінності чоловічої й жіночої психології.

Психологи переконані: навіть обманюючи, жінка, як правило, абсолютно переконана, що діє на благо того, кого обманює. Вважають, що

жінки менш щирі в словах, ніж чоловіки, зате набагато більш правдиві у вчинках [62].

Для жителів Середнього Полісся обман є вчинком, що суворо засуджується, тому й порівняння вирізняються експресивністю та високим рівнем осуду.

Чоловік: *бреше як сивий мерин; брехати як собаці мух хапати; брехливий наче пес; брехун як Менхаузен; бреше як Антон на рибалці / як воду п'є / як молодий / як найнявся / як на скрипці грає / як піп молиться / як попова собака / як порожній млин скрипить / як собака / як собака в плоті / як собака на прив'язі / як циган / не кидай словами як пес хвостом; рознесе як собака на хвості; чесний як Панькові штани / як циган; язик як цип литовський / як шкуру з живого ведмедя здер; збрехав як раз плюнути / як хліба з маслом з'їсти.*

Жінка: *бреше як гребінцем чеше / як мериканське радіо / як млини пече: аж шипить / як совецьке радіо / як шовком шиє; плете як сорока; принесла як сорока на хвості; язиком плече як гуска крилами по воді.*

Щодо мотивації наведених порівнянь, то помітно, що часто основою стає саме рід діяльності, що традиційно вважається або жіночою, або чоловічою. Наприклад, *риболовля, полювання, шиття, розчісування волосся* тощо.

Немало порівнянь можна побачити й із собакою. У наведених порівняннях саме проявляється амбівалентність цього образу, який несе й негативну оцінку. Адже, окрім вірного друга, собака здавна вважається символом нерозумного брехуна, злодійкуватого ненаситника. У Біблії образ пса ототожнюється з гонителями, лжевчителями, нечестивими людьми та блудниками [29, с. 766] та ін. Із цим символом також можна зустріти й поширені порівняння, за допомогою таких слів, як: *на прив'язі; на хвості* тощо. Наприклад, *попова собака; собака в плоті; собака на прив'язі; рознесе як собака на хвості* і т.д.

Також не поодинокими є порівняння, у яких можна помітити, що брехня вважається досить легкою справою, яка не потребує занадто багато зусиль або розуму. Наприклад, *збрехати як раз плюнути / як хліба з маслом з'їсти*.

До того ж, така риса, як брехливість, іноді пов'язується з вигадкуванням цілковитих нісенітниць. Наприклад, *бреше як сивий мерин*, тобто говорить безглузді речі та спотворює дійсний хід справи.

Також слід зазначити, що маскулінних фразеологізмів зі значенням «брехати» трапляється більше, ніж фемінних, хоча традиційно в народі жінкам приписують таку якість як брехливість, очевидно, знову ж таки через стереотип, що жінки більш активніші у вербальному вираженні. Візьмімо хоча б народну приказку: «Одна збрехала, друга не розібрехала, а третя по-своєму перебрехала» [59].

2.10. Опозиція «працьовитий – працьовита»

З дитинства дівчаток часто виховують відповідно до традиційних патріархальних цінностей, що може мати негативні наслідки. Ця орієнтація може спричинити в дівчат відчуття неповноцінності порівняно з братами, яких готують до важливіших ролей у суспільстві. Часто це призводить до відставання в навчанні та кар'єрному зростанні, а також втрати інтересу до зовнішнього світу, звикання до ролі домогосподарки. У такій ситуації прагнення дівчаток знайти «прекрасного принца» або виграти в «шлюбній лотереї» може стати єдиним рішенням, хоча реальність не завжди відповідає цим мріям. Крім того, як у сім'ї, так і в школі дітей заохочують або карають відповідно до стереотипних уявлень про поведінку кожної статі. Вимоги до хлопчиків часто вищі, оскільки для них передбачена важливіша роль у суспільстві, тоді як дівчаток зазвичай спрямовують на пасивну роль, що може пригнічувати їхню ініціативність, сміливість та зацікавленість у власному інтелектуальному розвитку [1, с. 10]

У світоглядних уявленнях українців анатомічні відмінності між чоловіком і жінкою одночасно визначали їхні соціальні ролі. Щодо побутового аспекту гендерних відносин, статева диференціація визначалася господарською доцільністю.

Так, суто чоловічими заняттями вважались роботи на полі, такі як: орати, сіяти, волочити, косити, звозити снопи, молотити зерно. Удома чоловіки були відповідальними за догляд за тваринами, ремонт і купівлю сільгосптехніки, перевезення дров і будівельних матеріалів, майстрування та інші справи. Крім того, вони займалися рибальством і мисливством, а також сплачували податки та представляли сім'ю у громадських та церковних установах.

Жіноча праця також предбачала роботи на полі, такі як: жатва, складання снопів, згрібання сіна, а також догляд за господарством, готування, заготівля продуктів на зиму, праця на городі, догляд за тваринами та дітьми, прибирання дому, ткацтво, шиття та вишивання [7, с. 219].

У сучасному світі провідні дослідники відзначають, що гендерні стереотипи все ще закріплені в суспільстві, приписуючи жінкам сфери діяльності, пов'язані з піклуванням, вихованням та навчанням, а також професії, які потребують дрібної моторики. Сучасні негативні стереотипи, порівняно з чоловіками, часто асоціюються з такими характеристиками, як менша фізична сила, витривалість, уникання ризику та менша здатність до точних та природничих наук. Це призводить до переконання, що жінки не можуть працювати на керівних посадах, виконувати важкі та небезпечні роботи, а також займатися діяльністю, що потребує логіки та зосередженості [51, с. 48, 49].

Жителі Середнього Полісся не загострюють увагу на поділі праці відповідно до того є вона чоловічою чи жіночою. Працьовитих людей характеризують як цілеспрямованих, енергійних, розумних та дотепних. Також наявні порівняння, що характеризують перевтому, перепрацювання тощо.

Чоловік: *він на тракторі в полі як на танку в бою; вкалує як чорт; втомився як воза на гору притяг / як тлінний; загнаний як бобік; набрав роботи як віл на роги / як бик на роги; нагрузився наче ішак; наробився як косар; працює як віл / як віл у ярмі / як папа Карло / як чорний віл; риється як кріт; робить наче моторчик вставив / як голодний їсть / як мула / як проклятий; служить як пес; хороший майстер як гроші: ходить із рук в руки.*

Жінка: *грузять як на сліпу кобилу; наробилась як кобила; носить до хати як бджола мед до вулика; працює як комаха в лісі / як коняка; роботяща як веретельниця / як комаха / як пчола; старатлива як білочка / як мурашка.*

Серед образних конкретизаторів у маскулінних порівняннях зустрічаємо назви тварин, наприклад, *віл, бик, ішак, кріт, пес*, а також інших істот: *косар, папа Карло, голодний, майстер* тощо.

Воли здавна використовували як тяглову силу. Вони опоетизовані в народній творчості (сірі воли, воли круторогі, воли половії), символізують важку працю, покору, терпіння, тому й працюючого чоловіка нерідко порівнюють із волом, що ми й бачимо на прикладі порівнянь, у яких лексема «віл» найпоширеніша [21, с. 39].

У фемінних порівняннях переважають образи *кобили, бджоли, комахи, пчоли, білочки, мурахи* і т.д.

Наявність порівняння з *бджолою* цілком зрозуміле: здавна ця комаха виступає символом працюючості, тому й кажуть: «Будь робоча, як бджола». Звідси й порівняння: *носить до хати як бджола мед до вулика, роботяща як пчола*. Достатньо незвичним є порівняння працелюбної жінки з *білкою*, але якщо заглибитись в історію наших предків, то бачимо, що білка насправді з давніх часів символізує гарну, веселу, роботящу дівчину: «Дівча, як вивірка», тому й порівняння *старатлива як білочка* цілком логічне [21, с. 39].

2.11. Опозиція «лінивий – лінива»

В українській культурі, як правило, осуду підлягають ліниві жінки, які протиставляються роботящим. Ліниві жінки висміюються, а також жорстоко караються в народних творах. Наприклад, у пісні «Ой чиє це жито під гору не жате» чоловік погрожує жінці: «Ой Ганночко-серце, навчу жита жати, / Навчу жита жати, снопиків в'язати, / Ще серпичком ужну, а нагаєчкою утну».

Така жінка, яка не справлялася з домашніми обов'язками та господарством, вважалася нездарою. Про таких говорили «пряде, як мокре горить», тобто без успіху й результату. Крім того, ділитися продуктами з помічницями також не вважалося чимось хорошим, адже це суперечило принципу ощадливості, який був важливим у ті часи. Такі жінки також піддавалися покаранню за свої нехлюйство та лінощі. Покарання чекало жінку, яка не дбала про свого чоловіка [37].

Лінивого ж чоловіка зазвичай вважали тягарем для сім'ї, що занедбає й господарство, і сім'ю, і своє власне життя.

Тож із давніх-давен наш народ ставився до лінивих людей із неповагою, іноді з іронічною насмішкою, іноді з обуренням, але завжди осудливо, що й демонструють нижчезазначені порівняння.

Чоловік: *впрів як Філат коло скрипки; вхопився за діло як дяк за кадило; діло в руки бере як свекор пелюшки пере; заліг як кошеня в грубі; збирається як свекор до полук; зробив би кіт наплакав / як комар надзиччав; ледачий як вош / як кіт у жнива / як котюра / як старий кіт: тільки наїсться і спить; лежить як кіт у запічку; лінивий як Бейло / як ведмідь / як жирний кіт / як кіт / як ведмідь зимою / як Омелько / як трутень; лінє як у попа, а апетит як у вовка; мотається як вош по бані; б'є як дурень по болоту; береться за діло як п'яний за плот; ледар до роботи як ситий до їди; робить як Левко на плечі виліз / як наймит / як найнявся / як піп через річку паски святить / роботи як у того Фоньки; спритний як Матвій до куропатв / як злодій по ярмарку.*

Жінка: висить як Тамарка на плоті; гребеться як курка у навозі / як курка у піску; длубається як курка у просі; лежить як потягуца Тодорка; лінива як бондарева корова; льопається як качка в болоті; працює як мавпа над газетою; робить би муха по столі; робить як бджола у лінивого пасічника / як муха дише; розвалилась як корова; розсілась як у кума на іменинах; сидить наче сваха в гостях / як жаба проти сонця / як квочка на яйцях / як молода на весіллі; стоїть як Ольга Домаха на перехресті; розсілась як зозулька в кропиві; ховається від роботи наче курка від дощу.

У маскулінних фраземах часто можемо зустріти власні імена: *Філат, Омелько, Матвій* тощо. Їхнім джерелом можуть бути сюжети народних казок, легенд чи анекдотів [12, с. 60].

Далі зустрічаємо порівняння з деякими особами, приміром, часто це недалекі неосвічені люди: *тиняється як дурень з торбою*, а також *свекор, піп, наймит, злодій*.

Досить цікавим є порівняння з *попом*: у народній творчості цей персонаж є об'єктом гумору, іронії, сарказму: «Знаєм, знаєм без попа, що в неділю свято», «Знехотя пій поросся з'їв», «Кожний піп по-своєму співає», «Дехто любить попа, а дехто — попадаю», «Коли не піп, не вбирайся в ризи», «Богу слава, а попу шмат сала»; з *попом* пов'язані повір'я: «Держись за гудзик: піп спереду йде», «Піп дорогу перейде – не буде удачі» [21, с. 455].

Оскільки завжди значну роль в сімейних негараздах відіграло втручання новоявленої рідні (свекрухи, свекра, тещі, чоловікової сестри), то народ не міг цього не відобразити в порівняннях. Саме тому зустрічаємо *діло в руки бере як свекор пелюшки пере*. До речі, серед фемінних фразеологізмів маємо *сидить наче сваха в гостях* [17].

Трапляються також порівняння з іншими істотами: *кіт, пес, вош, трутень, ведмідь* та ін. Не можна не помітити частоту порівнянь із *котом* або *кішкою*: *заліг як кошеня в грубі, лежить як кіт у запічку*. Особливості цієї тварини відтворює народна загадка: «І вдень, і вночі у кожусі на печі» [21, с. 288].

У фемінних порівняннях переважають такі символи: *корова, качка, курка, мавпа, муха, вівця, жаба* тощо. Щодо власних імен, то, очевидно, що перенесення ознаки відбулося на основі жительок певного регіону й порівняння є досить локальними: *висить як Тамарка на плоті, лежить як потягуца Тодорка, стоїть як Ольга Домаха на перехресті*.

Не новина, що порівняння відображають широку панораму життя народу, тому навіть серед тих, що мають загальну семантику «лінощі» можна зустріти ті, що характеризують сімейне життя та негаразди в ньому, зокрема через лихого чоловіка, як от: *як чоловік жінки не б'є, то вона, як колода, гниє*.

2.12. Опозиція «розумний – розумна»

Традиційно, уявлення про роль жінки полягало у тому, що вона була домогосподаркою та матір'ю. Після народження дитини вона віддавала всю свою увагу та час на виховання малюка, тому залишалося мало часу на власний розвиток та навчання. Жінка майже безперервно була зайнята доглядом за дітьми, що часом призводило до браку часу для освіти та розвитку. Унаслідок цього чоловіки часто вважали жінок забобонними та не дуже розумними. Попри те, у багатьох українських народних прислів'ях і приказках звучить повага до жінки, до її розуму, видно її роль у сім'ї: «З розумною дружиною горе не горе, а щастя вдвоє», «Без жінки так, як без ума» і т.д. [39, с. 16 -17].

У ряді порівнянь ми бачимо такі, що характеризують значний обсяг знань людини, її досвідченість, уміння добре опанувати будь-яке питання. Серед порівнянь переважають позитивні характеристики розуму людини, зокрема підкреслюється вага слова, його значимість для розумної людини.

Чоловік: *балакає як старий; говорить як у воду дивиться; голова як дом с'єздов / як дом советов; здібний як злодій у ночі; знає все як старий / як свої старі чоботи / як свою кишеню / як свою руку; клітливий як сон; мудрий ніби*

всі розуми поїв / як дід / як книга / як ранок / як сон / як старий дуб; пильний як кіт / як око; розумний як ворон / як міністр / як очкарик / як підручник / як професор / як світ / як старий.

Жінка: *мудра як лисиця; розумна жона як два мішки муки, а третій пшона; розумна мов енциклопедія; розумна як сова.*

Одним із елементів порівнянь виступає сема *голова*. *Голова* – символ розуму; духовного життя; управління; контролю. Людська голова уособлює саму людину («О, то голова!», «То світла голова» - кажуть про розумну й мудру людину [29, с. 59]. Саме з такою мотивацією утворені фразеологізми: *голова як дом с'єздов / як дом советов*. Також мудрість, досвід та коріння роду символізує *дід*, як найстарший чоловік у сім'ї, тому натрапляємо на порівняння: *мудрий як дід, балакає як старий, знає все як старий*.

У фемінних порівняннях простежено асоціативні порівняння з *лисом* – символом хитрощів, спритності, улесливості: *мудра як лисиця*. Деяка частина стійких висловів має давнє походження й характеризує наших предків як орачів, сіячів, хліборобів, підкреслює їхнє небайдуже ставлення до цього, тому маємо порівняння: *розумна жона як два мішки муки, а третій пшона* [18, с. 133].

2.13. Опозиція «дурний – дурна»

Ряд порівнянь «дурний – дурна» представлений значно ширше й об'ємніше, ніж «розумний – розумна». Зауважимо, що в поданих порівняннях, у яких фігурує дурень, мова йде тільки про цю конкретну рису, очевидно, ніяких інших досягнень у дурня бути не може, його здатність до якоїсь діяльності навіть не розглядається [40, с. 86].

Дурного чоловіка прирівнюють до неповноцінної людини. Зниження цінності розумово обмеженого чоловіка досягається тим, що такий чоловік співставляється із номінантом особи, неповноцінної тілесно і душевно, неповноцінної за віком, рівнем розвитку й соціальним статусом.

Дурна жінка може не слухатися розумного чоловіка й усе робити по-своєму, за що й карається. Візьмемо до прикладу народну казку: «Один господар мав вперту жінку. Якби то вперта, а розумна, то міг би ще якось жити, а ця була трохи дурнувата. Що би він не казав, то все не так, і зробить все навпаки. Коли він хоче її словами нарозумити, то чує: – Так буде, як я знаю, а не так, як ти». У кінці висновок – «І з кожним таке буває, хто розуму не має» [23].

Чоловік: борода по коліна, а розуму як у дитини / як у старого, а розуму нема і за малого; великий як ломака, а дурний як собака; вилупився як баран / як баран на нові ворота; високий мов тичка, а дурний наче теличка; з дурнем розмова як за вітром полова; дурний мов прибитий мішком / як сало без хліба / як сто грамів горошку / як дірявий чобіт / як Іван / як олух царя небесного / як пень гороховий / як свого батька старший син / як Стецько / як трутень / як чобіт / як Ясь Рудий; живіт товстий як лоб пустий; лоб, що лопата, а от розуму небагато; мудрий як Соломонові штани; розуміється як Мартин на балалайці; як Мошко на перці; розумний як баран / як батькові штани навиворіт / як Соломонові портки; сам як дуб, а розум – із жолудь; як без царя в голові; сивий як світ, а дурний як пліт; сили як у бика, а розуму на п'ятака; тупий як Альоша з Магадана / як Мартин стовпинський; пустий як бочка / як бочка навесні; як пеньок осиковий; як пень трухлявий; тупий як львівський автобус

Жінка: верзе як Маня Захаркова; вилупилась як коза на нові ворота; гарна як телиця, а розумна як ягниця; дивиться як кішка на календар / як коза на годинник / як корова на нові ворота; дурна як гуска / як Женя Чугірішина / як коза / як вівця / як пришиблена курка / як сива кобила / як сто грамів горошку; знає як курячу петельку і то не всеньку; на голові копиця, а сама як телиця; розумна як Гапкинi штани навиворіт / як твого батька діти / як Федькова кобила; строїть глазки як дев'ять копійок вкупі; тямить як коза в рогозі; ходить як кручена курка.

Елементами порівнянь виступають прикметники *дурний, дубовий, тупий, пустий* у поєднанні з: 1) назвами дерев'яних предметів (*бочка, пень, паркан* і под.), 2) назвами тварин (*баран, вівця, теля*); 3) назвами домашньої птиці (*гуска, курка*); 4) назвами предметів побуту (*лопата, чобіт*). Для позначення маскулінних ознак переважно використовують іменники чоловічого роду (*баран, автобус, чобіт*), а для фемінних – переважно іменники жіночого роду (*курка, гуска, коза, кішка*), проте спостерігаються й відхилення від цієї закономірності.

Один із образів – *цар* (у народному світосприйнятті особа мудра, здатна управляти країною); цю здатність утратила нерозумна людина, тому вона *як без царя в голові* [35, с. 172].

Високого ступеня експресивності порівнянням надає компонент *сало* – важливий продукт харчування в раціоні українців, що містить у таких сполуках додаткову сему «недоумкувата людина, телепень, дурень»: *дурний як сало без хліба*, та *горох* – традиційна їжа селянина, яка символізує нещастя і біду: *дурний / дурна як сто грамів горошку, дурний як пень гороховий* [35; с. 172].

У фемінних фразеологізмах досить часто можемо бачити порівняння з *куркою*. *Курка* завжди вважалася сліпим, дурним, недалекоглядним птахом, тому для характеристики жінок і використовуються такі порівняння: *дурна як курка, що співає; як пришиблена курка; ходить як кручена курка; знає як курячу петельку і то не всеньку* [35; с. 174].

У частині порівнянь відображено взаємозв'язок фізіологічного розвитку людини з її інтелектуальними здібностями, причому для чоловіків це зрілий вік, зріст або зайва вага: *борода по коліна, а розуму як у дитини / як у старого, а розуму нема і за малого; високий мов тичка, а дурний наче теличка / як дуб, а дурний як пень / як тополя, а дурний як бараболя (як квасоля) / як ялина, а дурний як паркан; живіт товстий як лоб пустий*; а для жінок – краса: *гарна як телиця, а розумна як ягниця; на голові копиця, а сама як телиця*.

Доволі часто у порівняльних одиницях опорними словами виступають антропоніми, зокрема *Соломон, Іван, Ясь Рудий, Альоша*, а також *Маня Захаркова, Женя Чугірішина* тощо.

У фразеологізмах *на голові копиця, а сама як телиця; строїть глазки як дев'ять копійок вкупі* вербалізація розумових характеристик жінки пов'язана з тим, що в повсякденній свідомості жіночі інтелектуальні здібності протиставлені чоловічим, тому не виключено, що творцями таких фразеологізмів могли бути саме чоловіки.

2.14. Висновки до другого розділу

Для дослідження порівнянь, які відображають психоемоційну сферу, було використано фразеосемантичні ряди на основі опозицій: «злий – зла», «веселий – весела», «сумний – сумна», «балакучий – балакуча», «мовчазний – мовчазна», «працьовитий – працьовита», «лінивий – лінива», «розумний – розумна», «дурний – дурна», «чоловік, що сміється – жінка, що сміється», «чоловік, що плаче – жінка, що плаче», «чоловік, що обманює – жінка, що обманює», «чоловік, що кричить – жінка, що кричить».

Семантика фразеологічних одиниць визначається різними сферами людського життя з маскулінними та фемінними ознаками. Переважно це:

- назви предметів: *розумний як книга; розумна як енциклопедія;*
- об'єкти тваринного світу: *розумний як баран; дурна як гуска;*
- об'єкти рослинного світу: *опустив вуха як лопух на дощ; журлива як ялина;*
- власні назви: *дурний як Ясь Рудий; розумна як Федькова кобила;*
- рід діяльності: *виє як вовк на Місяць; виє як сова.*

Диференціація гендерно маркованої фразеології проведена з урахуванням лексико-граматичних особливостей чоловічих і жіночих номінацій. Наприклад, за родовими закінченнями слів: *тупий як львівський автобус* (про чоловіків) та *гарна як телиця, а розумна як ягниця* (про жінок). Також, різниця може виявлятися в лексичному складі, де для чоловічих і жіночих номінацій використовуються різні асоціації та образи. Наприклад, *лінивий як ведмідь / як жирний кіт* (про чоловіків) та *на голові копиця, а сама як телиця* (про жінок).

Порівняльні образи базуються на уявних або реальних об'єктах, які оточують людину в повсякденному житті. Різноманітність структурних форм фразеологічних виразів з порівняльними та асоціативними компонентами свідчить про постійне розширення та вдосконалення образів, що

використовуються у порівняннях. Використання реальних персонажів з оточення для утворення порівнянь надає їм більш виразного емоційного забарвлення.

РОЗДІЛ 3. ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЗИЧНИХ ОЗНАК У ГЕНДЕРНО МАРКОВАНИХ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯННЯХ

3.1. Опозиція «високий – висока»

Психолог Г. Сталп запевняє, що фізичні характеристики чоловіків та жінок, такі як зріст, відіграють важливу роль у виборі партнера. Зробивши вибірку студентів, психолог показав, що жінки не тільки більш прискіпливі, але й більш послідовні за чоловіків у своїх уподобаннях щодо зросту партнера. Жінки в середньому віддають перевагу більшій різниці у зрості між ними та їхніми партнерами (тобто чоловікам, які значно вищі за них), ніж чоловіки. Цей ефект проявлявся ще більше, коли досліджувався рівень задоволення фактичним зростом партнера: жінки були найбільш задоволені, коли їхній партнер був вищим на 21 см, тоді як чоловіки були найбільш задоволені, коли вони були на 8 см вищими за свого партнера. Крім того, найбільш удоволені своїм зростом саме високі чоловіки та жінки трохи вище середнього зросту [71; 69, с. 877 – 883].

Порівняння Середнього Полісся, як ми переконаємося далі, відбивають найтипівіші стереотипи суспільства, у якому висока жінка є швидше винятком з правила. Занадто ж високий зріст є об'єктом для порівнянь з більш негативною конотацією.

Чоловік: великий як гора / як дишло / як ломака / як Манька Лемішкова / як слон; випростався як семисотна верства; високий як вежа / як граб / як дерево / як дилда / як жердина / як журавель / як каланча; витягся як верства; довгий як жираф / як Карпівці / як шлагбаум / шпала / як Хвесьчин язик.

Жінка: довга як Йовга; ноги довгі як день без обіду / наче тички / як крокви / як сошники / як у великого злодія / як у курячого злодія / як у подільського злодія / як у поліського злодія / як у полонського злодія / як шпали / як у Микити плечі.

Високого чоловіка переважно порівнюють з рослинами або тваринами, які вирізняються своєю довжиною чи великими розмірами. Наприклад: *високий як граб / як дерево* або *великий як слон; високий як журавель; довгий як жираф*.

Образними конкретизаторами в порівняннях також виступають довгі предмети, як-от: *ломака, жердина, шпала, шлагбаум*.

Порівняння *довгий як Карпівці*, ймовірно, пов'язане з протяжністю певного села.

Натрапляємо на порівняння, що репрезентує стереотипні уявлення: *довгий як Хвесьчин язик*, підкреслюючи балакучість, як невідмінну ознаку саме жіночого характеру [60].

Характерними для цього фразеосемантичного ряду є й порівняння з конкретними жителями регіону, що мають високий зріст: *великий як Манька Лемішкова; довга як Йовга*.

Очевидно, через те, що високі жінки трапляються рідше, ніж чоловіки, фразеосемантичний ряд із жіночими порівняннями значно поступається чоловічим. У високих жінок переважно відзначають їхні довгі ноги. Спостерігаємо порівняння: *ноги як шпали; ноги довгі як день без обіду* тощо.

Цікавим є порівняння *ноги довгі як у поліського злодія* та подібні йому. Життя поліщуків тісно пов'язане з лісом, місцевістю, яка відома своїми болотами, поруч з трясовиною, де великі стопи створюють більшу площу для опори. Отож, люди з великим розміром взуття мають більші шанси на виживання в цьому регіоні [13].

3.2. Опозиція «низький – низька»

У статті «Стереотипи щодо зросту жінок і чоловіків: наслідки низького зросту для обох статей» дослідники попросили групу учасників уявити жінку «низького зросту» (1 м 47 см), «середнього зросту» (1 м 62 см) або «високого

зросту» (1 м 77 см). Далі учасники оцінювали жінок за різними характеристиками. Жінок середнього та високого зросту учасники оцінили як більш привабливих і успішних, ніж низьких. Не було жодної різниці в оцінках жінок середнього та високого зросту.

Учасники також оцінювали чоловіків, описаних як «низькі» (1 м 63 см), «середні» (1 м 78 см) і «високі» (1 м 93 см). Вони вважали низьких чоловіків менш фізично та соціально привабливими, менш успішними, врівноваженими та менш мужніми, ніж чоловіків середнього та високого зросту [66; 67; с. 433 – 445].

За результатами дослідження «низький зріст є скоріше недоліком, ніж перевагою».

У фразеології Середнього Полісся низький зріст людини часто асоціюється з істотами невеликого зросту та маленькими предметами. Такі іронічні вислови переважно мають негативне забарвлення.

Чоловік: *вбився в ріст як заєць у хвіст; великий як кицька навсидячки; високий як два вершка від горшка; дрібний як пуп'янок; короткий як зимовий день; куций як заячий хвіст; маленький як горобиний ніс / як мурашка, а дурний як Чебурашка / як пуп'янка / як шпінгалет; хлоп як хехул; як три вершка од горшка.*

Жінка: *маленька як горошина / як крихітка / як курчатко / як мишка / як скрепка; мала як горобеня / як грудочка / як кнопка; низька як печериця / як трава; пішла у ріст як кобила у хвіст.*

Порівняння, що описують чоловіка низького зросту, мають переважно жартівливо-іронічний характер, що подекуди переходить у негативну оцінку.

Образними конкретизаторами виступають здебільшого тварини: *заєць, кіт, горбець, мурашка.*

Систематичним є порівняння *як два вершка від горшка; як три вершка од горшка*. Вершок – міра довжини (близько 4,4 см); є зменшеною формою від *верх* і первісно означало «залишок, невелика частинка понад міру» [5; с. 362].

Порівняння *маленький як мурашка, а дурний як Чебурашка* має різко негативну конотацію.

Жінку низького зросту порівнюють переважно з тваринами або об'єктами невеликого розміру, але порівняння зберігають позитивну конотацію, зокрема завдяки демінутивним суфіксам: *курчатко, горобеня, мишка* або *грудочка*.

3.3. Опозиція «товстий – товста»

З дитинства жінок навчають відповідати стандартам, нав'язаним соціумом. Вони переконані, що краса та стрункість – ключ до успіху: чим я гарніша та стрункіша, тим я краща та успішніша. Як результат, жінки часто переймаються своїм зовнішнім виглядом, зокрема вагою.

У чоловіків, яких піддають фетшеймінгу, часто акцентують на їх статевій функції, насміхаючись з можливих проблем у їхньому особистому та сексуальному житті, пов'язаних із зайвою вагою [70].

Розглянутий нижче фразеосемантичний ряд містить здебільшого негативно забарвлені порівняння з високим ступенем емоційності. Для утворення порівнянь жителі Середнього Полісся часто використовують зооморфи, проводячи паралелі між твариною та людиною із зайвою вагою.

Чоловік: *вгодований як теля на молоці; гладкий як бочка з квасом / як тур / як опецьок; годований як мамине порося; збитий туго ніби мішок із пшеницею; здоровий як бомбовоз / як мішок з половиною; круглий як глобус; морда як здоровий гарбуз на баитані; попівське рило як барило; пузо як*

гарбузо; розпух як піп на Паску; товстий як бодня / борсук / вагон / ведмідь / пончик.

Жінка: гладка як кобила / як бадя / як копиця / як піч; груди як пампушки; задниця як жорна / як кошук; зад як у виїзної кобили; закриває обзор як Писанка карту; здорова як горохова копиця / як корова / як хата; кругла як галушка; ляшки як у моєї корови Машки; молодиця як телиця; пишна як Руслана Писанка; пишні форми як попівські пироги; пухкенька як пишечка / тістечко.

Чоловіка з зайвою вагою переважно порівнюють з тваринами чоловічого та середнього родів, наприклад: *теля, тур, борсук, ведмідь*, а жінок – із тваринами жіночого роду: *кобила, корова, телиця*. За подібною аналогією чоловіків та жінок порівнюють з предметами великого розміру чоловічого та жіночого родів відповідно. Наприклад, *мішок, глобус, гарбуз* або *бадя, піч, копиця*.

Трапляються порівняння з їжею, зокрема з випічкою. Так, чоловіків порівнюють з *пончиком*, а жінок із *пишечкою* або *тістечком*. Цікавим є порівняння *пузо як гарбузо*, у якому лексему «гарбуз» змінили, щоб вийшла рима. У такий спосіб створюється підсилений ефект комічності.

Натрапляємо й на порівняння з *попом*: у народній творчості цей персонаж є об'єктом гумору, іронії, сарказму: *попівське рило як барило; розпух як піп на Паску* або *пишні форми як попівські пироги*.

В іронічному порівнянні *закриває обзор як Писанка карту* образним конкретизатором є населений пункт, а саме село Писанка в Кіровоградській області [38; 24].

Систематичними порівняннями є такі, які зосереджені на окремих частинах тіла чоловіків та жінок. Для чоловіків це, як правило, великій живіт, а для жінок – сідниці та груди.

3.4. Опозиція «худий – худа»

Первинна оцінка за зовнішністю людини є типовою для українського суспільства. ЗМІ все більше поширюють думку про те, що цінність жінки полягає в її красі, а привабливість забезпечується красивим тілом, особливо худорлявим [14, с. 14–19]. Це призводить до того, що три чверті жінок намагаються схуднути за допомогою дієт (як правило, безрезультатно), а приблизно половина використовує сумнівні методи схуднення, що може шкодити їхньому здоров'ю і спричиняти стрес. Жінки як соціальна група значно частіше відчують невдоволеність своїм тілом, і ця невдоволеність значно зросла за останні 25 років [65, с. 55–68; 53].

Порівняння, що використовуються для опису худої людини, є досить поширеними на Середньому Поліссі. У них відображені фізіологічні особливості як чоловіків, так і жінок. Розглянуті порівняння часто мають асоціативне співставлення з тонкими предметами або тваринами.

Чоловік: *дохлий як таранька; наївся як бик, перепався як смик; прямий як кочерга; ребристий як батарея; руки як весла / як жердини; сам як кістка, а ніс як копістка; сухий би очерет / як глист / як пень / як тхір; тонкий, звонкий і прозорий як глиста в скафандрі; тонкий як палець / шнурочок / журавель; тонюсінький як комар; худий мов собака / мов хорт / як стручок.*

Жінка: *задниця як кулачок; литочки як ниточки; ляшки худі мов у зайця; ніжки як сірнички / як у кози ріжки; пласка як камбала / як фанера; суха як кістка / як комашка; тонка як бадиліна / як голка / як струна / як швабра; худа як дошка / як нитка / як свічечка / як щука.*

Порівняння цього фразеосемантичного ряду мають в основі асоціативну подібність до відповідних предметів. Вони вирізняються своєю прозорістю та високою експресивністю. Здебільшого в них чітко прослідковуються фемінінні та маскуліні ознаки.

Худих чоловіків переважно порівнюють з тонкими предметами чоловічого роду (*смик, шнурочок, стручок*), а жінок – з предметами жіночого роду (*фанера, нитка, свічечка, дошка, голка*).

У мовленні жителів Середнього Полісся часто трапляються фраземи, у яких помічаємо паралелі з органами та частинами тіла людини (*сам як кістка, а ніс як копитка; тонкий як палець; ребристий як батарея або суха як кістка*), з рослинами (*очерет, бадиллина*), з тваринами (*тхір, хорт, щука*), з комахами (*комар*), із засушеною рибою (*таранька, камбала, щука*).

Поширеними є саме фемінні порівняння, що базуються на частинах тіла жінки. Наприклад: *задниця як кулачок; литочки як ниточки; ляшки худі мов у зайця* тощо.

3.5. Опозиція «вродливий – вродлива»

У сучасному світі побутує гендерний стереотип, що жінки красивіші за чоловіків і зобов'язані приділяти турботі про свою зовнішність якомога більше уваги. Чоловіка ж, який має гарну зовнішність і піклується про свій зовнішній вигляд, суспільство часто схильне сприймати негативно. Наприклад, у народних казках красивий хлопець часто зображений лінивим, неохочим до роботи. «Мав чоловік сина. От виріс хлопець та такий собі красень, хоч картину з нього малюй, а до роботи щось не дуже квапиться» [36; с. 70]. Часом люди взагалі заперечують існування чоловічої краси. Подібні наративи міцно вкоренилися в суспільстві: у побутовому спілкуванні ми часто можемо почути щось на кшталт: «некрасивих жінок не буває», а «чоловік має бути трохи красивішим за мавпу». Однак, аналізуючи порівняння з семантикою «вродливий – вродлива», можемо піддати сумніву подібні стереотипи. Жителі Середнього Полісся однаково опоетизовують вродливих чоловіків і жінок, що підтверджують нижченаведені порівняння.

Чоловік: видочок як повний огірочок; гарний наче росою вмитий / наче у молоці купаний / як бузок / як вранішнє сонце / із каменю вибитий (витесаний) / як лебідь / як мак (у полі) / як місяць ясний / як сокіл ясний / як соняшник у цвіту; гарнюсінький як линок; завітав як сонце на землю; красивий / рум'яний як сонечко; кучерявий / поважний / пристойний як явір; кругловидий (повнолиций) як місяць.

Вродливого чоловіка систематично порівнюють з небесними об'єктами, Місяцем та Сонцем. Порівняння з Місяцем мотивоване тим, що в українській міфології чоловік (наречений, коханий) виступає у формі Місяця. Уважалося, що людина, народжена на молодий місяць, буде наділена фізичною красою. Сонце також здавна асоціювалося з чоловічим началом, образом батька [30; с. 141].

Однією із найбільш оспіваних рослин в українському фольклорі є явір, який виступає символом парубочої сили й краси, молодого коханого, тому й натрапляємо на порівняння з лексемою «явір». Серед орнітологічних образів наявні лебідь та сокіл. Відомо, що лебідь символізує парубка, хлопця, коханого. Сокіл у народній уяві виступає символом молодості, сили, розуму та швидкості [21; с. 559].

Жінка: вид як маковка; гарна дівка як найкрасніша калина / як зірниця / як зірниця зійшла / як зіронька / як зоря красна / як калина / як маківка в лузі / як рожса у травні / як яблуня в цвіту / як Руслана Писанка / як святкова крашанка; гожа як рожса; дівка як калинова квітка; доладна як писанка; як яблуко наливне у Спасівку; пишна як рожса; кругленька як маківочка / як яблучко.

За О. Потебнею калину називають дівчиною з тієї ж причини, що й дівчину красною, тобто прослідковуємо асоціативний ряд: дівчина – красний (у значенні «червоний») – калина [42; с. 286]. Цю рослину вбачають як образ краси, кохання, дівоцтва. Наприклад, у Шевченка: «Як калина при долині / Вранці під росою, / Так Ганнуся червоніла, / Милася сльозою [56]. Частотними

є порівняння з маком, оскільки він є символом дівочої краси, свіжості, молодості, так само як і маківка, цвіт маку: «Як маківка на городі, / Ганна розцвітала» (Т. Шевченко) [21; с. 350, 351; 56].

Яблуко в українській літературі виступає символом дівочої краси, молодості, кохання [30; с. 250].

«Гарна як писанка» – саме так прийнято називати в народі жінок, наділених вродою, звідси й цілий ряд порівнянь, що побутує серед жителів Середнього Полісся. Натрапляємо й на сучасніші порівняння, як-от: *гарна як Руслана Писанка*, яке сформувалося на базі оніма з відповідною семантикою.

Деякі порівняння побудовані на реаліях сімейного життя. Так, у світогляді жителів Середнього Полісся запорукою щасливого сімейного життя є хороший, добрий чоловік та лагідна, красива жінка: *коло доброго чоловіка і жінка як квітка*. Сімейні негаразди є наслідком союзу з недобрим чоловіком: *за доброго мужа жона як ружа, а за лихого драба за рік, за два – баба*.

3.6. Опозиція «невродливий – невродлива»

У народі до чоловіків та жінок, обділених вродою, загалом ставилися неприязно, що знайшло свій відбиток у піснях, приказках, оповідках, міфах тощо. Звернімося знову до народних казок. У них негарний хлопець не має права навіть одружитися: «А дідичів син був такий страшний, що як подивиться на тебе, можеш скиснути. Жодна дівчина на світі не хотіла й видіти його» [36; с. 152; 63]. Щодо жінок, то головною героїнею усіх казок зазвичай є дівчина невимовної краси. На контрасті до героїні-красуні негативні жіночі персонажі згадуються як потворні («потворна була, як чорт»), паскудні, негарні. Такі дівчата нечесані, шепеляві, носаті, худі, як держак мітли: «Бувь собі чоловік да жуынка, и малы собі три дочки, и таки булы погани, що гыдко й скіпкамы взять, а сама менша дакъ такажъ гыдка, така гыдка шваркльвая,

нызенькая, броватая, вырячковатая...». Про таких подекують, мовляв, назавжди залишаться старими дівками [36; с. 125].

Не обійшли осторонь цієї вади й жителі Середнього Полісся, негативно схарактеризувавши в порівняннях як жінок, так і чоловіків із фізичними вадами.

Чоловік: *гарний як пес базарний / рудий собака / як чортів тато восени / як чорт із комина / як чорт невмитий; добрий як цуцик вскоблий; красивий як кабан сивий; лице наче чорт сім кіп гороху змолотив / наче чорт сім снопів пшениці змолотив / ніби кури на ньому шино дзьобали; личко як у Фантомаса; страшне як Беркові штани навиворіт; обличчя гарне як у рудого собаки; страшний як чорт; хороший як Микитина свитка навиворіт; чоловік як ворона, а все ж жінці оборона.*

Характерним для семантичного ряду є те, що порівняння побудовані на основі прикметників із позитивною конотацією (гарний, добрий, страшний), які в поєднанні з негативно-оцінною лексикою створюють протилежний ефект.

Найчастотнішим об'єктом для порівнянь є чорт. В уявленнях народу чорт – це темношкіра істота з козячими рижками, собачою мордою або свинячим рилом, хвостом та цапиними ногами [21; с. 643].

Порівняння *гарний як рудий собака* або *обличчя гарне як у рудого собаки* є результатом того, що рудоволосі люди не користувалися прихильністю та повагою в народі, вважалися вісниками зла, що й відбилося на порівняннях [21; с. 511].

Своєрідні евфемізми використані в порівняннях *страшне як Беркові штани навиворіт, хороший як Микитина свитка навиворіт*, щоб уникнути грубого називання негарного чоловіка.

Фразеологічна одиниця *личко як у Фантомаса* виникла на основі кіноперсонажа, що не вирізнявся особливою вродою.

Порівняння *чоловік як ворона, а все ж жінці оборона* демонструє, що чільне місце в українській сім'ї посідала саме дружина [17].

Жінка *благородна як свиня городня; гарна як Баба Йожка / як Баба Яга в молодості / як кікімора / як кікімора болотна / як жаба / як жаба з болота / як жаба навиворіт / як заморська свиня; красива як свиня сива / як коняка сива; погана як свиня; спотворив як Бог черепаху; симпатична як свиня загранична; симпотна як жаба болотна; хороша як свиня в дощ; спина як у баби, руки-ноги як у жаби; як мавпа в зоопарку.*

Традиційним є порівняння негарної жінки зі свинею, оскільки свиня завжди була об'єктом негативних, іронічних порівнянь, часто символізуючи глупість, неохайність, недолугість.

Подібно до свині, об'єктом народних кепкувань виступає й жаба «Жаба – то твоя баба», «Хто попереду – пасу череду, а хто позаду – пасе жабу», - пригадуємо з народної творчості [30; с. 84].

У дохристиянських віруваннях Баба-Яга вважається богинею смерті, а в казках деяких народів її зображають потворною, старою, злою чарівницею. У переносному значенні образ Баби-Яги став уособленням підступної, сварливої, часто старої жінки. Саме тому маємо цілу низку середньополіських порівнянь невродливої жінки з цим персонажем [21; с. 21].

Варто також зазначити, що кількість порівнянь з семантикою «невродливий – невродлива» значно переважає порівняння ряду «вродливий – вродлива».

3.7. Опозиція «естетично одягнений – естетично одягнена»

Нам добре відоме прислів'я «По одежі людину стрічають, а по розуму випроводжають». Сучасне суспільство навчилося використовувати свідоме формування впливу на інших та програмування їхньої емоційно-психологічної реакції в певній ситуації. Це є актуальним у багатьох сферах життя: комунікації, рекламі, політиці, медіа тощо.

Одяг може бути використаний для створення певного образу або враження про себе. Наприклад, людина може обирати той чи той стиль одягу, щоб підкреслити посаду або соціальний статус. Також кольори, тканини та аксесуари можуть впливати на емоційний стан оточення [32; с. 83].

У мовній картині світу жителів Середнього Полісся охайно та естетично вдягнені чоловіки та жінки викликають почуття поваги та захоплення. Проте одяг має бути доречним. Святково вбрані чоловік або жінка в будень є об'єктами висміювання, глузування, що ми й побачимо далі.

Чоловік: *вибрався як до слюбу / як до шлюбу; вирядився як на весілля; вистроївся як на парад; одітий як із іголки / як під вінець; одягнений немов на сцену / як з голки; прибрався як молодий до вінця; прибравсь наче цяцька; убраний як кум перед Паскою; чепуриться як на весілля.*

Жінка: *вбралась як дівка до вінчання / як кума на свадьбу; вділася як крашанка / як у празник; вдягнулась як дівка на Великдень; вибралась як лялечка; вирядилась як писанка; нарядилась як великодня писанка; наряджається мов Меланка на весілля; нарядна як невіста.*

Бачимо, що в свідомості жителів Середнього Полісся естетичним є одяг, призначений для родинно-обрядових подій, наприклад, вінчання або весілля, та свят, як-от Великдень. Гендерно нейтральне порівняння *збирається як у вишеньках* пов'язане з обрядом поховання, тобто померлу людину було прийнято вдягати в гарний охайний одяг.

Специфічно чоловічою фраземою є *вистроївся як на парад*. Символічне значення чоловічого одягу в суспільстві відрізняється від того, яке притаманне жіночому одягу, оскільки воно залежить від соціальних, групових, класових факторів [35; с. 47]. Також для характеристики чоловіків помічаємо використання росіянізму: *одітий як із іголки*.

Гарно вбраних жінок прийнято порівнювати з писанками або крашанками, які вирізняються естетичними візерунками та гармонійним поєднанням кольорів. Жінка, яка так одягнута, викликає загальне схвалення.

Можемо прослідкувати іронію у фраземах *вбралась як кума на свадьбу* та *убраний як кум перед Паскою*. Імовірно, такі порівняння використовувалися для характеристики людей, які навіть у будні дні одягалися недоречно святково.

3.8. Опозиція «неестетично одягнений – неестетично одягнена»

У суспільстві існують закладені стереотипи, що саме жінка завжди має бути охайною та доглянутою: «Ти ж дівчинка! Чому в тебе такий брудний одяг?!», «Як може дівчинка так замаститися? Тобі має бути соромно!». Жіноче недбальство в зовнішньому вигляді, догляді за собою, а також у виборі одягу суворо критикується: «нечепура», «задрипанка», «нехлюйка», «нетіпаха» тощо. Тоді як до чоловіка вимоги щодо охайності чи зовнішнього вигляду висуваються не так часто. Передусім у чоловіках оцінюються їхні характер та розумові здібності, а не зовнішність [43; с. 40].

Проте на порівняннях Середнього Полісся переконуємося, що неохайно, недоречно або ж занадто яскраво одягнені чоловіки й жінки однаково висміювалися в народі. Варто наголосити, що семантичний ряд «неестетично одягнений – неестетично одягнена» значно більший за «естетично одягнений – естетично одягнена». Негативні оцінки та характеристики людей знову

переважають, що вкотре вказує на те, що ментальності жителів Середнього Полісся, як і ментальності українців загалом, притаманне почуття гумору, критичне ставлення до самих себе та іронічне сприйняття світу.

Чоловік: *вбрався як ахламон / як дурний (серун / придурок) на Великдень / як пугало городнє / як чорт; вдягнув носки ніби один татів, а другий мамин; вдягнувся як на блохи / як папуас на весілля; вирядився як лякач / як чорт на утрєнік; гарний як лякун / як лекайло; начепив як мавпа окуляри; обшарпаний як Мишек Тропак; одітий як чорт на утрєню / як шмаровидло / як папуга; розхристаний як Мишко Маринін; страшний як опудало для горобців; ходить як підстрелений.*

Неестетично одягненого чоловіка порівнюють переважно з опудалом. Саме слово «опудало» містить семантичне значення «страх», «переляк», але щодо характеристики недоречно одягнених людей вживається іронічно [21; с. 419]. Подібну семантику мають порівняння зі словами «лякун», «лекайло».

Чоловіки, позбавлені смаку в одязі, є добре відомими у всьому селі, тому достатньо було згадати їхні імена, щоб зрозуміти, про кого йдеться: *обшарпаний як Мишек Тропак; розхристаний як Мишко Маринін;*

Засуджують на Середньому Поліссі брудний, неакуратний одяг. На неохайного чоловіка говорять, що він *одітий як шмаровидло*. Шмаровидло – мазут, дьоготь, уживані для змащування поверхонь тертя механізмів і деталей машин, взуття і т. ін. [45].

Чоловіка, що носить одяг невідповідного розміру характеризують лексемою «підстрелений», наприклад, у надто коротких штанях, тому й має смішний, недоладний вигляд [46].

Іронічно ставляться й до чоловіків, що одягаються у яскраві кольори, порівнюючи їх із папугою: *одітий як папуга*.

Жінка: *вбралася як Гандзя в постоли; вділася як Гапка у вербовку / як льяканиця / як світлофор; в моді як свиня в городі; впуталася як Настя в лапті; гарно як свині в намисті (в ярмі / під лопухом) / як козі в вінку; до діла як свиня штани наділа; до лиця як свині наритники; завітчалась як коза реп'яхами; іде як кобилі шляпа / як корові сідало / як свині дзеркало; личить як козі брошка / як корові боти / як льосі кульчики / як свині сережки; накрасилась як мавпа / як штуркатурку на лице наклала; обмальована як цяцька.*

Окрім чоловіків, що відомі своїм несмаком у вбранні, у селі траплялися й схожі жінки: *вбралася як Гандзя в постоли; вділася як Гапка у вербовку; впуталася як Настя в лапті.*

Якщо неестетичного чоловіка порівнювали з опудалом або льякайлом, то жінку – з льяканицею. Так само негативно ставляться й до жінки, що надає перевагу занадто яскравим кольорам, порівнюючи її зі світлофором.

Поширеними є порівняння із зооморфізмами. Так, наприклад, частотними є фраземи з лексемою свиня, що мають різко негативне забарвлення. Свиня – символ бруду, неохайності, нечистих звичок: «Свиня хоч і скупається, та й знов у болоті валяється», «Свиня не з'їсть, поки не поваляє», «У свині своя звичка: як не в реп'яхах, то в болоті» [41; с. 187]. Жінку, якій не пасує вибраний нею одяг, називають козою або ж коровою.

Глузують на Середньому Поліссі і з жінки, що має дуже багато макіяжу на обличчі: *накрасилась як штуркатурку на лице наклала, або ж він занадто яскравий: накрасилась як мавпа; обмальована як цяцька.*

3.9. Висновки до третього розділу

Аналіз порівнянь фразеосемантичної групи «Фізичні ознаки» демонструє різноманітність асоціацій і паралелей у свідомості мешканців Середнього Полісся, які використовують їх для опису фізичних особливостей та зовнішнього вигляду людини. Утворення уявлень про людину обумовлене впливом характерних реалій навколишнього середовища, притаманних конкретній території та культурі.

Для дослідження порівнянь, які характеризують фізичні особливості чоловіка та жінки, було використано фразеосемантичні ряди на основі опозицій: «високий – висока»; «низький – низька»; «товстий – товста»; «худий – худа»; «вродливий – вродлива»; «невродливий – невродлива»; «естетично одягнений – естетично одягнена»; «неестетично одягнений – неестетично одягнена».

Порівняння фразеосемантичної групи «Фізичні ознаки» в основному репрезентовані негативно забарвленими одиницями, оскільки для характеристики чоловічої та жіночої статі використовують тваринні аналогії: *одітий як папуга; гарно як свині в намисті, гладка як кобила*, а також асоціації з представники певних соціальних рівнів (наприклад, *ноги довгі як у поліського злодія; розпух як піп на Паску*), членами родини: *вбралась як кума на свадьбу* (про недоречно одягнену жінку) та інші.

У порівняннях з позитивною конотацією переважно трапляються рослинні конкретизатори. Наприклад: *гарний як соняшник у цвіту* (про вродливого чоловіка) або *гарна дівка як найкрасніша калина* (про вродливу жінку);

В усіх аналізованих фразеосемантичних рядах кількісно переважають порівняння, які характеризують чоловіка.

ВИСНОВКИ

Характеристика стійких народних порівнянь Середнього Полісся у гендерному аспекті дала змогу виявити маскулінні та фемінні ознаки в досліджуваних одиницях та виокремити групу порівняльних одиниць, що мають антропоцентричний характер, зокрема описують психоемоційну сферу та фізичні ознаки.

На Середньому Поліссі кількісно домінуючими постають порівняння, у яких переважає «чоловіча» опозиція над «жіночою», наприклад: **веселий** (*блищить як великодній самовар, веселий як біс узимку*), **розумний** (*мудрий ніби всі розуми поїв, знає все як старий, розумний як ворон, голова як дом с'єздов*), **дурний** (*борода по коліна, а розуму як у дитини; великий як ломака, а дурний як собака; з дурнем розмова як за вітром полова*), **лінивий** (*б'є як дурень по болоту; береться за діло як п'яний за плот, ледар до роботи як ситий до їди*), **чоловік, що обманює** (*бреше як сивий мерин, брехати як собаці мух хапати, брехливий наче пес*) тощо. Водночас численними є фразеологічні одиниці на позначення жіночих рис: **балакуча** (*балакає як квочка кудкудакає, говірлива як цокотуха, говорить наче курка сокорить*), **плаксива** (*виє як сова, квилить як чайка*).

Семантика порівнянь зумовлена різними сферами людського буття з маскулінними та фемінними ознаками, а особливо:

- родом діяльності (*веселий як клоун* – «веселий чоловік»; *меле як мельник муку* – «балакучий чоловік»; *як мельничка, меле язиком як двірник мітлою* – «балакуча жінка»; *бреше як піп молиться* – «брехливий чоловік»; *наробився як косар* – «працьовитий чоловік»; *роботяща як веретельниця* – «працьовита жінка»; *розумний як міністр / як професор* – «розумний чоловік»);
- об'єктами тваринного світу (*вредний як собака / жонка як змія* – «зл(-ий, -а) чоловік / жінка»; *вишкірив зуби як печене порося / ірже як кобила до вівса* – «чоловік / жінка, що сміється»; *виє як вовк на Місяць /*

реве як корова – «плаксив(-ий, -а) чоловік / жінка»; *скаче як козел в очереті / будь здорова як корова і весела як теля* – «весел(-ий, -а) чоловік / жінка»; *як побитий пес / журиється як кобила* – «сумн(-ий, -а) чоловік / жінка»; *бреше як собака на висівки / балакає як квочка кудкудакає* – «балакуч(-ий, -а) жінка / чоловік»; *як миша в кожусі* – «мовчазна жінка»; *крикливий як півень на перелазі / верещить мов поросля* – «криклив(-ий, -а) чоловік / жінка»; *брехливий наче пес / язиком плеще як гуска крилами по воді* – «брехлив(-ий, -а) чоловік / жінка; *нагрузився наче ішак / грузять як на сліпу кобилу* – «працьовити(-ий, -а) чоловік / жінка; *здібний як віл до корита / лінива як бондарева корова* – «лїнив(-ий, -а) чоловік / жінка»);

- об'єктами рослинного світу (*заливається як дурний у пасльоні / ірже як кобила до вівса* – «чоловік / жінка, що сміється; *виє як сучка в коноплях* – «плаксива жінка»; *скаче як козел в очереті* – «веселий чоловік»; *опустив вуха як лопух на дощ / журлива як ялина* – «сумн(-ий, -а) чоловік / жінка; *говорить наче горохом сіє / торохтить Солоха як діжка горохом* – «балакуч(-ий, -а) чоловік / жінка; *вдавився як зозуля осокою* – «мовчазний чоловік»; *кричить як чорт у кукурудзі* – «крикливий чоловік»; *ледачий наче дерево / розсілась як зозулька в кропиві* – «лїнив(-ий, -а) чоловік / жінка; *мудрий як старий дуб* – «розумний чоловік»; *високий як тополя, а дурний як квасоля / тямить як коза в рогозі* – «дурн(-ий, -а) чоловік / жінка»);
- назвами предметів (*плаче наче скрипка грає* – «плаксива жінка»; *блищить як великодній самовар / сяє як веселка* – «весел(-ий, -а) чоловік / жінка»; *ходить як головешкою прибитий / сумна як осіння ніч* – «сумн(-ий, -а) чоловік / жінка»; *говорить мов комбайн молотить / як віником махає* – «балакуч(-ий, -а) чоловік / жінка; *мовчазний як могила / голос рветься як гнила нитка* – «мовчазн(-ий, -а) чоловік / жінка»; *вищить як пилорама / роздявила рота як царські ворота* – «криклив(-ий, -а) чоловік / жінка; *бреше як порожній млин скрипить /*

бреше як гребінцем чеше «брехлив(-ий, -а) чоловік / жінка; *робить наче моторчик вставив* – «працьовитий чоловік»; *ледачий як картопляник / ганяє як погана мітла* – «лінив(-ий, -а) чоловік / жінка; *знає все як свої старі чоботи / розумна мов енциклопедія* – «розумн(-ий, -а) чоловік / жінка; *борода як ворота, а розуму з прикалиток / тупа як стара пила* – «дурн(-ий, -а) чоловік / жінка»;

- власними назвами (*веселий як Іван-дурачок* – «веселий чоловік»; *повісив носа як Хома яйця* – «сумний чоловік»; *сіє словами як Мар'ян половою / як язиката Мейла* – «балакуч(-ий, -а) чоловік / жінка; *балакуча як Зоя Космодем'янська* – «мовчазна жінка»; *бреше як Антон на рибалці* – «брехливий чоловік»; *наробився як папа Карло* – «працьовитий чоловік»; *впрів як Філат коло скрипки / висить як Тамарка на плоті* – «лінив(-ий, -а) чоловік / жінка»; *дурний як Ясь Рудий / дивиться як Женя Чугірішина* – «дурн(-ий, -а) жінка / чоловік»).

Аналіз середньополіських стійких порівнянь у межах гендеру дозволив диференціювати їх за такими групами:

- маскулінні порівняння, умотивовані родом діяльності або власне чоловічими ознаками: *борода по коліна, а розуму як у дитини; вхопився за діло як дяк за кадило;*
- фемінні порівняння, умотивовані родом діяльності, родинною належністю або власне жіночими ознаками: *строїть глазки як дев'ять копійок вкупі; роботяца як веретельниця;*
- маскулінні порівняння, умотивовані лексико-граматичними ознаками: *реве як бугай; веселий як родич на поминках;*
- фемінні порівняння, умотивовані лексико-граматичними ознаками: *як корова реве; сумна як тополя;*
- невмотивовані порівняння: *мотається як вош по бані* – про чоловіка; *кисне як кваша* – про жінку;

- порівняння з номінативними елементами: *тупий як Альоша з Магадана; розумна як Гапкині штани навиворіт; веселий як Великдень.*

Виявлення маскулінних та фемінних ознак у стійких порівняннях Середнього Полісся доповнює картину традиційних матриць, що стосуються оцінювання чоловічих та жіночих якостей, у свідомості українського народу. Зіставлення та вичення структури стійких народних порівнянь у межах гендерного аспекту може допомогти виявити їх національні особливості, а також краще дослідити світобачення українського народу. Це зумовлює актуальність подальших гендерних досліджень, що є необхідними для розвитку сучасної лінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. П. Філософія жіночого існування // Бовуар Симона де. Друга стаття: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 403 с.
2. Агеєва В. П. Гендер і культура. Збірник статей. Київ: Факт. 2001. 224с.
3. Агеєва В. П., Кобелянська Л. С., Скорик М. М. Основи теорії гендеру: навч. посіб. / ПРООН; Київ. ін-т гендер. досліджень; редкол: К.: К.І.С., 2004. 536 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 342 с.
5. Білодід І. К. та ін. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 1: А–Г / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1982. 632 с.
6. Богачевська-Хом'як М. Д, Гундорова Т. І., Орлов В. Ф., Агеєва В. П., Кобелянська Л. С., Скорик М. М., Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.
7. Борисенко В. К. та ін. Українська етнологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2007. 398 с.
8. Бортнікова О. Г. Особливості вияву депресивних станів у різних вікових груп // Соціально-правові студії. 2021. Випуск 1 (11). С. 163 – 172.
9. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1990. 160 с.
10. Відображення гендерних стереотипів в українських фразеологізмах. Режим доступу: <https://cutt.ly/IJVWF92>

11. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2005. 662 с.
12. Ворона Я. М. Іронічні стійкі порівняння як різновид експресивної енантіосемії в укр мові // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 1996. 203 с.
13. Даниленко В. Письменник у політиці – крах для України. Випуск №084 за 13.06.2014. Режим доступу: <https://cutt.ly/3w6fyhh8>
14. Данильченко Т. В. Стереотипи мужності і жіночності в засобах масової комунікації // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Вип. 17. Психологічні науки. Чернігів: ЧДПУ, 2002. С. 14 –19.
15. Добролюжа Г. М. Красне слово – як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. – Житомир: Волинь, 2003. 160 с.
16. Добролюжа Г. М. Образна парадигма фразеологізмів з компонентом «собака». Режим доступу: <https://cutt.ly/zw6fuyBF>
17. Добролюжа Г. М. Світ української родини у прислів'ях та приказках з порівняльним компонентом. Режим доступу: <https://cutt.ly/0w6fun01>
18. Добролюжа Г. М. Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 14 – 15. 133 с.
19. Д'якова Т. О. Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українських східнослов'янських говірках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. Луганськ, 2011.
20. Євтушина Т. О. Фразеологічна репрезентація концепту психіки людини в новелах В. Стефаника / Т. О. Євтушина // Вісн. Прикарпат.

нац. ун-ту ім. В. Стефаника: Філологія. 2007. Вип. XV–XVIII. С. 502–505.

21. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

22. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А. О. Івченко. Харків: Око, 1996. 156 с.

23. Казка про вперту жінку. Режим доступу: <https://cutt.ly/vJVWtX5>

24. Кількість наявного та постійного населення по кожному сільському населеному пункту, Кіровоградська область. Режим доступу: <https://cutt.ly/Jw6fiGQ8>

25. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2001.

26. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія у 2 т. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1: А – Л. 607 с.

27. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія у двох томах. Т.2. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.

28. Кононенко О. А. Українська міфологія. Символіка. Київ: Фоліо. – 2017. 221 с.

29. Коцура В. П. та ін. Енциклопедичний словник символів культури України – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М. 2015. 912 с.

30. Коцура В. П. та ін. Словник символів культури України – Київ: Міленіум, 2002. 260 с.

31. Крадений віл. Українська народна казка. Режим доступу: <https://cutt.ly/Vw6fojju>

32. Лагода О. М., Стеценко К. М. Імідж як стилістична характеристика особистості // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2007. № 2. С. 82 – 89. Режим доступу: <https://cutt.ly/0w6fpsar>
33. Маслова Т. Б. Фразеологічні засоби вираження моральних якостей людини / Т. Б. Маслова // Вісн. Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника: Філологія. 2007. Вип. XV – XVIII. С. 630 – 633.
34. Маслова Ю. П. Особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні й закордоном // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2015. Вип. 57. 254 с.
35. Мацюк З. С. Людина і її буття у західнополіській фразеології. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. 375 с.
36. Мушкетик Л. Г. Персонажі української народної казки. 2014. Київ: Укр. письменник, 2014. 360 с.
37. Народні погляди на жіночі вади в українському патріархальному суспільстві: за фольклорними джерелами. Режим доступу: <https://cutt.ly/GJVQZ1P>
38. Перепис населення. Режим доступу: <https://cutt.ly/uw6fpmVq>
39. Петренко І. М. Жінки в історії України. Київ: ТОВ «АГРАФ ГРУП». 2014. Режим доступу: <https://cutt.ly/mw6fpIef>
40. Письменна Ю. О. Опозиція «розумний» – «дурний» в національно-мовних картинах світу / Ю. О. Письменна. Режим доступу: <https://cutt.ly/hw6fpKJy>
41. Потапенко О. І. та ін. Словник символів. Київ: Редакція часопису «Народознавство», 1997. 154 с.
42. Потєбня А. А. Слово и миф. Москва: Правда, 1989. 624 с.

43. Семиколєнова О. «Ми різні – ми рівні» // Основи культури гендерної рівності: Навчальний посібник для учнів 9 – 12 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: «К.І.С.», 2007. 176 с.
44. Словник СУМ-11. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/chajka>
45. Словник СУМ-11. Режим доступу: <https://sum.in.ua/s/shmarovydlo>
46. Словник СУМ-20. Режим доступу: <https://cutt.ly/dw6faGNL>
47. Ставицька Л. О. Гендер: мова, свідомість, комунікація. Київ: Інст. укр. мови НАН України, 2015. 438 с.
48. Токарчук О. М. Гендерні особливості в процесі мовної комунікації. Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2522>
49. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / 6-е вид., доповн. й переробл. Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 552 с.
50. Український правопис 2019. Режим доступу: <https://cutt.ly/mJVPq7F>
51. Український соціум. 2013. № 1 (44). Режим доступу: <https://cutt.ly/Xw6fdDSj>
52. Хіба жінки й справді говорять більше, ніж чоловіки? Режим доступу: <https://cutt.ly/IJkkXIB>
53. Черкашина Т. О. Стереотипи зовнішності як чинник поширення лукізму в суспільстві // Соціальні структури та соціальні відносини. Випуск 10. 2019. Режим доступу: <https://cutt.ly/Vw6ffuYP>
54. Чуєшкова О. В. Становлення терміносистеми гендерної // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології. 2016. № 842. 182 с.
55. Шевченко Т. Г. «Тополя». Режим доступу: <https://cutt.ly/vw6ffQZ4>
56. Шевченко Т. Г. «Утоплена». Режим доступу: <https://cutt.ly/qw6ffIXa>

57. Шинкарук В. І. та ін. Гендер // Філософський енциклопедичний словник – Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
58. Шпортун О. М. Фізіологічні, гендерні та психологічні відмінності почуття гумору // Вісник Харківського національного університету. 2016 Вип. 59. 135 с.
59. Шумада Н. С. Народ скаже — як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки. Київ: Веселка, 1985
60. Шутова Л. І. Формування комунікативної компетентності студентів під час вивчення курсу «Гендерна лінгвістика». Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка. Режим доступу: <https://cutt.ly/Nw6ff1be>
61. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.
62. Яворська Н. Паталогічна брехливість // Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal. VIII. 2016. Режим доступу: <https://cutt.ly/qw6fgWu6>
63. Як Тимофій відвіз панів до пекла. Українська народна казка. Режим доступу: <https://cutt.ly/jw6fgUe7>
64. Gender differences in fat metabolism. Chantal A Vella, Len Kravitz, MS Kravitz. 2002/1/1 // IDEA Health and fitness source. P. 36 – 46
65. Forbes G.B. Body Dissatisfaction in Women and Men: The Role of Gender-Typing and Self-Esteem. Sex Roles. 2001. V. 43. P. 55 – 68.
66. Height Stereotypes of Women and Men: The Liabilities of Shortness for Both Sexes. Режим доступу: <https://cutt.ly/aw6fgNR9>
67. Jackson, L. A., & Ervin, K. S. (1992). Height stereotypes of women and men: The liabilities of shortness for both sexes. The Journal of Social Psychology, 132(4), 433 – 445.

68. Myers, D., Twenge J. Social Psychology. McGraw Hill; 14th edition (2021). 672 p.
69. Stulp, G., Buunk, A. P., & Pollet, T. V. (2013). Women want taller men more than men want shorter women. *Personality and Individual Differences*, 54(8), 877 – 883. Режим доступа: <https://cutt.ly/Hw6fg4mp>
70. "Why Do Women Store Fat Differently From Men?" University of New South Wales. ScienceDaily, 4 March 2009. Режим доступа: <https://cutt.ly/sw6fhwAI>
71. Women want taller men more than men want shorter women. Режим доступа: <https://cutt.ly/6w6fhid1>